

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTIK:

DR. BORBÉLY ISTVÁN, DR. FERENCZY GÉZA,
DR. KISS ELEK és VÁRI ALBERT

MINT SZERKESZTŐBIZOTTSÁG.

FŐMUNKATÁRSÁK:

BENCZÉDI PÁL, KAUNTZNÉ ENGEL ELLA,
KELEMEN LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS, LÓFI ÖDÖN
PÉTER LAJOS és DR. VARGA BÉLA.

LVII. ÉVF.

1926. MÁJ.—NOV.

2 FÜZET.

TARTALOM:

Tanulmányok.

Vári Albert: Péterfi Dénes	49.
Péterfi Dénes: Emlékek	51.
Dr. Gál Kelemen: Kövendi Gál Jenő	60.
Lőrinczi István, Gálfalvi Samu, Péter Lajos: Almási Mihály János emlékezete	63.
V. A.: Petrichevich Horváth Kálmán	73.
Dr. Csiki Gábor: Unitáriusok Prágában	74.
Dr. Kiss Elek: Lelkésztoábbképzés	77.
V. A.: 1925. augusztus 9.	80.
Feza: Főtanács után	81.
Az Unitárius Irodalmi Társaság évi közgyűlése és diszgyűlése	85.
Irodalom	87.
KBíőnféték	94.

CLUJ—KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVENYTÁRSASÁG NYOMÁSA
1925.

A Keresztény Magvetőre előfizettek:

Árkosi Béla (150), Alsó-felsőszentmihály (100 + 150), Balázs Ferenc (150), Barabás Lajos (100 + 150 + 50), Bartha Miklós (150), Bodóczy Sándor (50), Benkő Árpád (150), Dr. Borbély Ferenc (150), Dr. Borsai Áron (150), Csegezi Mihály (75), Csifó Salamon (100 + 50), Gál Jenő (150), Gál József (50 + 50), Gergely Sándor (100), Kerekes István (100), Kereszturi főg. önképzőköre és könyvtára (150 + 150), Lőrinczi Miklós (150), Németh Albert (75), Osváth Gábor (150), id. Sándor Gergely (150), Székely Sándor (100 + 150), Szentiványi Sándor (158), Varga Dénes (150), Veress Ferenc (150), Dr. Zsakó Andor (100 + 200).

A 100 leut 1924-re, a 150 leut 1925-re vonatkoznak. Mivel a folyóirat kiadása csaknem lehetetlen az előfizetések óriási hátráléka miatt, tisztelettel kérjük hátrálékos előfizetőinket, hogy a hátrálékos díjakat sürgősen befizetni sziveskedjenek. Előfizetési árak voltak 1922-ben 40, 1923-ban 60, 1924-ben 100, 1925-ben 150 lei.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LVII. ÉVF.

1926. MÁJUS — NOVEMBER.

2. FÜZET.

PÉTERFI DÉNES.

(1851—1925.)

A „Keresztény Magvető“ olvasói jól tudják, hogy ki volt *Péterfi Dénes*. 1925 május 15-én bekövetkezett halálával egy nemes, gazdag és bölcs lélek szállott át e földi világból a halhatatlanság hazájába. Amíg közöttünk volt, addig nem is ismertük, nem is értékeltük kellően. Eltávozásával látjuk, hogy mekkora úr maradt utánna. Nem a látszat embere volt. Nem a könnyű sikereket hajszolta. Az életnek nem az alantjáró útjait választotta. Mindig magasan szárnyalt s mindenben az igazi értéket kereste. A világ tülekedő lármájától szerényen visszavonult s a sokaság zajos tapsait nem kereste. Nem tartozott a „mellveregető“ és a mai értelemben vett „szereplő“ emberek közé, szemeit nem azokra irányította, amelyek láttatnak és mulandók, hanem azokra, amelyek örökkévalók. A magányba vonzotta elmélyedni szerető lelke. Ez a nagy szellemek sajátsága, akik magukban találják meg azt, amit mások a külvilágtól várnak.

Szép talentumjait, gazdag tehetségeit nem fitogtatta; de lelke elég erős volt arra, hogy keservét is egymaga hordozza. Ki hallott valaha tőle panaszt vagy zúgolódó beszédet, amire pedig neki is oka lehetett volna? A legkisebb külső kellemetlenség érintésére visszahúzódott a saját érzékeny, lelki házába s filozófiai magaslatról nézte az élet hiábavalóságai fölött tülekedő embereket. Azok közé tartozott, akiket a költő így jellemez:

„Vannak néhányan csöndes emberek,
A bánatot mélyen titkolva rejtik,
Szavuk nem vádol, könnyük nem pereg,
Hanem a nevetést — azt elfelejtik“.

(Farkas Imre.)

Ennek a nemes és gazdag léleknek elvonulása, nem tétlen keleti álmodozás, nem üres szemlélődés volt, hanem a megtermékenyülésnek, a teremtésnek s a szebbnél szebb gondolatok megszületésének a pillanataivá lettek. Míg sokan kívülről várják az ihletet, addig ő lelke mélységes bányájából hozta fel a legszebb kincseket. Nem adatgyűjtő volt az élet nagy mezején, hanem önálló úton járó teremtő szellem. Mint a kagyló a tengerek mélységes csöndjében állandóan termi a drága gyöngyöket: úgy az ő lelke is nehéz vívódások árán állandóan

gazdagította a szellem-világot, de különösen a mi unitárius lelki életünket. Amit ez a lélek termelt, az csakugyan mind drágagyöngy s örök időkre szóló értéke marad az unitárius szellem történetének. A „Keresztény Magvetőnek“ ama 33 évi folyama, amelyeknek nem csupán szerkesztője, de nagy részben írója is volt, azok az egyházi beszédek, melyek 35 éven a kolozsvári templom szószékéről vagy a Jézus asztalánál hangoztak el, egyaránt bizonyosságot tesznek az ő eredeti gazdag lelkéről és választékos emelkedett írásművészetéről. Minden munkája az unitárius egyházi irodalomnak egy-egy gyöngyszeme s ezeknek méltó koronája a folyóiratunkban olvasható „Emlékei“. Nemcsak a kolozsvári unitárius templomnak, hanem egész Erdélynek közkedvelt szónoka volt, aki szépen kidolgozott s művésziesen előadott beszédeivel fényt és melegséget varázsolt különben ridegnek tetsző istentiszteleinkbe is. Magas elvi szempontjai voltak az egyházi szónoklatról és azokat valószínűsítette meg a gyakorlatban is.

Az emberek nagy részét erejüknek a tudata és a koronkint elért szép sikerek elbizakodottá teszik. Ő maga volt a megtestesült szerénység. Nagy igények, utolérhetetlen vágyak nem nyugtalanították lelkét. Szinte tulságba mént igénytelenségével. Egy hűségese életárs mellett a családi élet küszöbén belől feltalálta minden örömet. Ezenkívül óvatosan került mindenemű külső ünnepeltetést. Amikor az U. I. T. kiváló irodalmi működésének elismeréséül tiszteletbeli taggá választotta, túlradó érzékenységgel mondott köszönetet a megtiszteltetésnek eme szerény megnyilvánításáért is.

Amilyen szerény volt élete, éppen olyan szerényen, szinte észrevétlenül vonult vissza arról a munkamezőről, amelyen 35 éven keresztül mint lelkész és tanár olyan mélyen szántott s ahol mindig aranyszemű, tiszta búzát vetett a lelkekbe. Nyugalomba vonulása óta kizárólag a családi körben emlékeiből és emlékeinek élt. Nem vett részt azokban a kicsinyes harcokban, amelyekben emberek emberek ellen küzdenek. Szelleme magasabb tájakon járt, ahonnan az igazi bölcs nyugalomával figyelte az alatt nyüzsgő emberek túlekedését. Ebben a szemlélődésben érte 74 éves korában a halál s elhagyta ezt a világot, amely nem az ő világa volt. Múlандó része a házsongárdi temetőben a Kriza, Kovács János, Berde, Brassai és Szász Ádám szomszédságában pihen, akikkel szellemi rokonságban volt. Anyagi és lelki hagyatéka új fényt fog deríteni nevére és áldott emlékére.

Vári Albert.

EMLÉKEK.

Szülőföldem.

Szülőföldem: Erdővidék. Gyermekkorom emlékei e szép vidékhez fűződnek. A háromszéki „Szépmező“-vel határos Erdővidék az én hazám. Itt láttam először a napsugarat Közéapjánt, itt töltöttem első éveimet, ide száll lelkemből vissza az édes emlékezet. Innen lebegnek felém azoknak alakjai, akiket szerettem: atyámé, ki a nagyajtai Péterffi családnak volt katonai iskolában növekedett tagja s az 1848-iki önvédelmi harcot vitézséggel végig harcolta; anyámé, ki a közéapjantai Szabó és az árkosi Tegző és Biró családokkal rokon Szóts Anna; mindamaz ismerősöké, kik egy néptől származnak, mely dicső múlttal szentelte meg e vidéket s jóvendőjét bizalommal köti hozzá.

Emlékeim le a négy éves korig visznek szülőim körében és a két helységben vissza. Amire én e korból tisztán emlékszem, hogy szülőim származásvonalán hol Közéapjánt a családi tüzhelynél, hol Nagyajtán tartózkodtam keresztzüleimnél. Csakis öntudatom ébredése kérdeztethette akkor velem: hogy „miért visznek Nagyajtára engem?“ s megértettem, hogy azért, mert atyám ott született és engemet ott kereszteltek meg. Ah, boldog pillanat, amikor nyilni kezd látásom, mikor kezdek kinézni és tovább nézni az udvaron; mikor a környezet benyomásait magamba fogadhatom.

Szomszédok és távolabbiak figyelemmel kísérik a fejlődő gyermeket. Érdekli, hogy a hős katona (huszárkapitány) és a „nagy asszony“ leányának fia mennyire növekedett, hogy már jár az iskolába. Járt és tanult írni és olvasni. De amellet, hogy törekedett a tudás eszközeit az egyszerű falusi iskolában elsajátítani és amit ott tanítottak, megtanulni — figyelve hallgatta az iskolán kívül az elbeszéléseket, miket a közelmúlt eseményeiről regéltek. Csodálta, hogy harcoltak a tömösi szorosban az orosz ellen a magyar honvédek, hogy mentették meg Berde Mózsza és Gábor Áron az ellenségtől Háromszéket; s szomorúság fogta el, hogy a lezajlott csaták után oly sokáig kellett azoknak bujdosniok, kik védték honjukat. Egy vitéz faj életének közösségébe kapsolták be ezek a zsendülő gyermeket, ki azután még többet tanult s mindig szeretettel olvasott véreinek főlemelő és tanulságos történelméből.

Azonban leginkább bámultam magát a szülőföldet. Ahogy kapunk küszöbén kiléptem, egy magas hegyet láttam néhány lépésnyire magam előtt, melyet közönségesen „Vashágó“-nak hívnak. Nyílegyenesen tör e hegy a magasba; alant a mély völgy s közvetlenül mellette e fellegekbe érő hegy, oldalán letarlott, tetején cserfákkal borított hegy. Föl-föl néztem arra...

És ellenállhatatlan vágy ragadt meg, hogy felmenjek oda. Felmenni, följutni e magaslatra, ez lett álmodom, ébrenlétem gondolata. És egy-két fáradságos kísérlet után egy napon feljutottam... Ott álltam a tetőn. A nap gyönyörűen ragyogott s elragadtatással szemléltem völgyet és hegységet, mely elterül alant; elragadtatással a patakot, mely ezüst szint játszva, kigyózva fut a völgyön tova...

Es aztán, amint nőtem, egymásután következtek a távolabbi hegyek és bércek. A nagy határban egymást váltják fel az erdős magaslatok és a pázsitos völgyek. Szénagyűjtéskor, mikor szüleim szívesen engedtek el, megismertem rendre a szépfekvésű „Nagymező”-t, s fölötte az „Aranyosbérc”-et; gyűjtöttem aranyos füvet „Máthé” hegyoldalain és ittam „Ülök” friss forrásaiból.

Csodálattal jártam e magas, csaknem minden átmenet nélkül magas hegyeket, e hatalmas alakulatait a forrongó földnek és nyugodtam édes ölen sokszor a közékük vetett, lábaikhoz simult mély völgyeknek. Nyári szép reggeleken repesett a kedvem, hogy távol megyünk a határba. Hegyoldalon menve, vagy a tetőre érve messzébb kilátások nyílnak meg a szemnek... Gyönyörrel néztem a távolba: varázslatos képek verődtek előttem a feljövő nap sugaraiban vissza, egy szép vidék varázslatos látványa.

Csodálattal jártam e vidéket... A kilátás mellett kezdtem a jelenségekre is figyelni. S egy-egy pillanatban éreztem a néma csendet, mely megüli ott fenn a „Vadas” bérceket... A másikon a fák megrezzentek: lágy fuvalom, szelid szellők lágy fuvalma simogatta, fűrésztötte arcom; majd hullámozva ringtak és egyik bérc a másiknak adta át a hullámozó erdő dalát: hallgattam, ámulva hallgattam az utánozhatatlan zenét, az erők zúgását.

Láttam a rejtett erők más mozgalmát is. Mily hatalmas itt az erők mozgása! Mikor keleten beborul az ég, sötét felhők tornyosulnak s a hegyek zengik a félelmetesen fenséges vihart. Gyakran mentem át a „Szorosút”-on, hol az ég villámain szórja, hol sokszor oly szaporán mint az eső, hull alá az „Istennyila”. A „Szakadás” mellett láttam a vihar által kitépelt százados cserfát s a villámtól végigszántott sudart... És „Hosszúmező”-n és a széles határban láttam a megújulást, hallottam a termékenység csodásan felzsongó hangját...

Óh a rejtett erők e hatalmas mozgása! Óh a rejtett erők e megújító hatalma! Óh elrejtett Isteni Hatalom, mely ez erők megett mozogsz!...

Szép Erdővidék: te vagy szülőföldem. Hálásan emlékszem rád az életért, hálásan népedért és hogy legnagyobb tanítómesteremhez, a természethez te vezetél!

A kollegium.

Ifjúságom a kolozsvári unitárius kollégiumé. Az intézeté, melyet a XVI-ik százév újító szelleme hozott létre. A mi kollegiumunkban, az unitárius kollegiumban tanultam. A falusi iskola után ide vitt atyám s az én hajlamom. E dicső hagyományokkal ránk szállt intézet volt dajkálóm a tudományokban. Innen jönnek emlékezetembe azok, akik akkor az intézetnek vezetői voltak; és a kortársak, akik abban az időben velem együtt tanultak.

Oly érzéssel léptem a kollégiumba, amilyen e nagyobb kiadású és nagymultú intézethez talált, az áhitat és tisztelet érzésével. Múltjáról már előre beszéltek nékem abban a körben, ahonnan jöttem, hogy mily küzdelmekkel és áldozatokkal mentették meg és tartották fenn az elődök. Belépésem arra az időre esik, mely egy épp azelőtt lefolyt küzdelemnek dicsőséges végét jelentette. Szájrol-szájra járt a küzdelem története. S az élő szemtanúktól hallottam, hogy hogyan vívták meg a harcot, hogyan állottak ellent a támadásoknak és mily áldozattal védették meg a német ellenében a magyar jelleget és szélesítették ki tanulmányrendjét az intézetnek. Ez még növelte bennem a már érzett tiszteletet, emelte és sohase szünt meg emelni keblemet a tudat, hogy a mieink a magyarság mellett mindenütt az első sorban küzdenek.

Belépésemkor a tanrend már többet ölelt fel a természet-tudományokból. A klasszikus nyelvek, számtudomány és történelem mellett már megkezdtek bővebben tanítani a természet-tant és vegytant, szerencsés körülmény következtében abban a fejlettségben, ahogy akkor e tudományok Newton hazájában álltak. Szívesen tanultam a régi görögök és rómaiak nyelvét, de nem kisebb készséggel a természettudományokat, melyek arról tanítottak, ami engem annyira vonzott. Tanulásom már az alsóbb osztályokban az első helyre juttatott az osztályban, mely helyet én mindvégig megtartottam.

De a kötelezett tárgyak, bár számuk szaporodott, még nem merítették ki tanulásom körét. Kriza „Vadrózsái” épp akkor jelentek meg s a nemzet más fiaival együtt olvastuk a székely népdalokat és balladákat, melyekből némelyeket már vidékünkön élő ajkról hallottunk. Más irodalmi termékek iránt is kezdettem érdeklődni. Több regényt olvastam, főleg Jósika Miklóstól, Jókaitól és Kemény Zsigmondtól, mihez járult a francia romantikusok, Dumas és Hugó Viktor magyarra fordított regényeinek is olvasása. Ugyanakkor a nemzet költőinek alkotásai is átmennek lelkemen. Vörösmartyt, Aranyt és Petőfit nemcsak olvastam, hanem arra alkalmas költeményeiket előadni is jól tudtam.

Később mástermészetű művek kerülnek sorra. A nemzeti elnyomatás után helyreáll az alkotmány. Kiváló államférfiak jelennek meg a színtéren. Eötvösnek nemcsak „Karthausi”-ját

olvasom, hanem „A XIX-ik század uralkodó eszméi“-t is; azután a történelmi művek egész sorozatát, mert éreztem a nemzeti élet lüktetését s mert érteni akartam történelmi folyását a nemzet életének, amely iránt mindig nagy volt és maradt bennem a közösségérzet.

Egyúttal a bölcselemből a kérdések is kezdenek érdekelni, az ember, a társadalom, az emberiség, a világ kérdései. Ebben az időben léptem a kollégium felsőbb tanintézetébe vagyis a hittani intézetbe. A Schweitzből kiindult újabb materialistikus irány ezidőtájt vetett nálunk hullámokat, A bölcselem elemeit magamból és Brassai könyveiből ismerve, követni tudtam és figyelemmel kísértem a harcot, melyet nálunk a materialismus képviselői és ellenfelei, főképpen Brassai, egymás ellen folytattak, mely tanulságos megvilágítása volt egymással szemben a két álláspontnak; s mely után annál nagyobb figyelmet fordítottam a bölcselemből a kérdésekre.

A hittani intézetben a németországi theol. tudományosság hatása alatt a tárgyakat, főképp a bibliaiakat terjedelmesebben és más módszerrel tanították, mint régen. A scholastikus tanítás addig még a mi intézetünkben is megvolt. Még a XVIII-ik század „felvilágosodása“ se tudta eltüntetni a tárgyak előadásának középkori scholastikus formáját. A németországi szabadelvű theologia hatása alatt a történelmi és pszichológiai szempontok kezdenek a tanításban érvényre jutni, a tárgyak rendszerét és az előadás formáját is megváltoztatni. Teljes odaadással hallgattam az előadásokat és azonkívül olvastam a tübingeni Ferdinand Christian Baurt.

Ami az intézetben létem idejéből még emlékezetembe és feljegyzéseimre jön, hogy a kereszténység létrejövésének és kialakulásának megértésére kezdtem figyelemmel lenni a görögök bölcseletére, legfőképpen Platonra, a görög világ eszményi bölcseletére; kezdtem az ő „Akadémiá“-jára is olykor-olykor el látogatni és „eszméi“ fényességébe belé nézni. És aki más tekintetben is közelről érdekelt, ki a „kötelességek“-ről megírta ama felséges erkölcsi bölcseletet, olvasom Cicerót, a rómaiak szónokát, olvasom és elkisérem a haza ellenségei, az összeesküvők elleni küzdelmében; hallgatom a Milo mellett mondott védőbeszédet és amellyel Pompejusz ajánlja hadvezérnek; elkisérem a Claudius fölbujtásai miatt bekövetkezett száműzetésben és elsíratom, mikor a második triumviratus alatt bosszúvágnak esik áldozatul a római szónok.

Kollégium! Egyházunkkal egykorú intézményünk, ezekben emlékszem rád ifjuságom idejéből. Tehetségünket fejlesztve, tápláltad a nemzeti irodalom iránti szeretetet, megnyitottad az utat a régi műveltségek ismeretéhez, s többet nyújtottál, mint addig, az újkori tudományból.

A templom.

Férfi korom a templomé, a szorosabb értelemben vett egyházé. És azé a templomé, amellyel született a mi egyházunk. A hittani intézetben való tanításom is a templom szolgálata, a templomért való munkásságomnak szerves része, másik oldala. A XVI-ik évszázad harmadik reformatiojából, az unitárius reformatióból, vagy mondjuk reformatioval állott elő e templom. Helye változott, mert a piaci templomot, honnan az unitárius hitújítás kiindult, a „visszahatás” idején elvették az unitáriusoktól és sokáig magánházak voltak számukra az istentiszteleti hely, mig nem a XVIII-ik század végén felépíthették e mostani merész boltozatú templomukat. De ha változott is a helye, a templom ugyanaz: az unitárius reformatio temploma háromszáznál több éves történelmével, tiszteletreméltó hagyományával, a vallásos hit és keresztény élet dicső nagy emlékeivel.

E templommal nő össze a XIX-ik század második felében és a XX-ik első tíz évében több mint harminc évre¹⁾ terjedő munkásságom; e templommal nő össze az a szellemi irány, mely sajátommá lett és engem munkásságomban vezérelt.

Mikor külföldi akadémiaira mentem, hogy ismereteimet bővítssem, még fenn járt, sőt akkor volt delelő ponton a materialismusként újra föltűnt csillaga; a természettudományok előhaladása kedvezni látszott, kedvezett az anyagelvű bölcselőknek; sok vizsgálódó észet hódított meg az anyagelmélet. Angliában Tyndall természettudós ellenében akkor vette fel Dr. Martineau¹⁾ a harcot s a materialismus hiányosságaira fényesen rávilágított. Nem kis mezejét jártam be az akademián a gondolatvilágnak. Martineauval eredetiben olvastam Platont, megismertem sok bölcselmi rendszert, az újabb korból Comte-ot és Schopenhauert; és hogy az ismerő tehetség bölcselőjét, Kantot is ismerjem, magán óráimban a „Kritik der reinen Vernunft”-tal („A tiszta ész bírálata”-val) foglalkoztam.

A bibliát illetőleg Colenso²⁾ és a német tudósok már kimutatták, hogy nemcsak az újszövetség áll két gondolatlemből, zsidóból és görögéből, hanem az ószövetségben is több könyvben két írótól való gondolat-elem egyesül. A történelmi módszer az akademián teljesen szabad alkalmazást nyer s a bibliában található érthetlenségek és ellenmondások felszínre kerülnek és kényszerítő erővel vonják maguk után: hogy a szószerinti ihletés tan a bibliára nézve tarthatatlan. A vallásra értékes könyvek: az evangéliumok, Pál levelei, Ezsaiás könyve, néhány más próféta és a zsoltárok különös figyelemben részesülnek. A tárgyakra vonatkozó német theol. irodalomra az angollal egyidejűleg folytonosan gondot fordítok.

¹⁾ Harmincöt évre, sőt harminchétre

¹⁾ Harriet Martineau írónő testvére, bölcselő, a theol. akadémia igazgatója.

²⁾ Natali anglikán püspök

Tanulmányaim értékét az írásos vizsgákon adott feleleteim mérték s részemre a nyilvános vizsgálatokon, melyeknek Gaskell Vilmos, a derüs és tiszta levegőjű regények írójának Gaskell-nének férje, volt méltóságteljes elnöke, tetszést arattak. (Inquirer 1876, jun. sz.)

Még Londonban létem elején egy új dolog vonja magára figyelmemet. Egy új tudomány készül és alakul ki ez időtájt. Müller Miksa „The Science of Religion“ című munkája már megjelent. Tiele Németalföldön, Pflleiderer Németországban s az ők nyomán Kovács Odön nálunk, akkór adják ki műveiket s létrejön az összehasonlító vallástudomány, vagyis vallásbölcsezet. Nem kisjelentőségűnek látszott e tudomány előttem. A keresztény papságra készülőknek ismernie kell a vallás fejlődését, a kereszténység és a világ többi nagy vallása létrejövésének történetét és rendszerét. Eladdig csak a kereszténységgel foglalkoztak a theol. akademiák és a többi nagy vallásnak legfennebb csak a nevét ismerték és említették. A keresztényeknek ismerniök kell a többi nagy vallást is, hogy a kereszténységet az azokkal való összehasonlításban is ismerhessék. Minden vallásnak szentiratát nem tanulmányozhatják végig, de egyeseknek tanulmányát fölhasználhatják. E szempont arra indított, hogy foglalkozzam az új tudománnyal és theol. intézetünkben, hol az egyház a papság mellett tanársággal bizott meg, annak a tantárgyak közé felvételét ajánljam és tanítsam.

Figyelmemet nem kerülte el a természettudományban ugyanez időtájt keletkezett és mindenfelé nagy mozgalmat okozott fejlődélmélet (evolutio) sem. Darwin „The Origin of Species“ (Fajok eredete) című munkájával (1859) alapította meg e nevezetes elméletet, melyet a bölcselemben az ő honfitársa, Herbert Spencer alkalmazott. Ez nem pusztá tagadása volt, mint a materialismus, Istennek és vallásnak, hanem a szentiratnak csupán a teremtésről való tanát érintette, mert a fajok aszerint nem egyszerre állottak elé, hanem alsóbb formákból fejlődtek ki rendre. A tudománnyal való összhangot keresve, külön tanulmányoztam a százév természettudományi nagy elméletét és arra a következtetésre juttatott, hogy a fejlődélmélet, ha annak tudományos képviselői a célosságot nem vetik el, a vallással magával összefér.

Ezeket kívül számon tartom folyton a keresztény egyházakban és a világ nagy vallásaiban mutatkozó szabadelvű mozgalmakat és azok érdekében irodalmi munkásságot folytatok¹⁾.

Az ismeretek e mezőin gyűjtve, a XIX és XX-ik század levegőjében élve és a keresztény evangeliumot újra és újra olvasva, hirdetem az igét az unitárius reformatio templomában.

¹⁾ Ez külön lapra tartozik. Lásd „Keresztény Magvető“-t.

Egy gondolat uralkodott rajtam, mely engemet az ige-hirdetésben eleitől fogva vezetett: a vallás és tudomány közti összhang. Már korán fogamzott meg bennem e gondolat s az emberi lélek és a vallások történetének vizsgálata csak megerősítette azt. Az egyenes ember lelke a műveltsége szerint alakul. Mindenik ember kisebb vagy nagyobb mértékben, de korával együttérez és együttgondolkozik. Az érzelem és kedélyvilágot nem lehet az észről elválasztani, nem lehet azokat egymástól elkülöníteni. Egymásra való kölcsönös hatásban élnek minden emberben a lelki tehetségek. Mindenik műveltségben jelenlevő a tudományos elem. Mindenik kornak műveltsége alsóbb és felsőbb fokon, legfennebb ha terjedtségre különbözik, de egyébként ugyanaz s az érzelem és kedélyvilágra a kor tudása mindig áthat. A vallások története is, habár nagyobb távolságokban, de ezt az áthatást mutatja. Ezért engem az ige-hirdetésben az a gondolat irányított, hogy keressem a vallás és tudomány közt az összhangokat. A XIX-ik százév történelmi vizsgálódása és természettudománya oly bámulatos mennyiségű ismeretet hozott, hogy még magában a természettudományban is megváltoztatta a tartalmat. A világnak oly törvényeit fedezte fel és állapította meg, mely törvények valók és kétségbe nem vonhatók. A XIX-ik százév embere a természettudomány munkáját csodálattal kísérte és annak részese lett; a természetből, a világról új ismereteket nyert. Nem igyekeztem ezzel szemben a régi korok naiv tudományos nézeteit, ha mindjárt szentirat is foglalja azokat magában, fenntartani, hanem az új ismeretek világában Isten működését és hatalmát annál csodálatosabbnak láttatni . . .

Együtthaladni a tudománnyal, mely Isten hatalmát kiterjeszteni, bölcelettel, mely mélységeit mérni segít, és mint ellenfél állni azokkal szemben, akik Istent nem ismernek: ezt tartottam elsőrendű feladatomnak az unitárius reformatio templomában.

Együtthaladni a tudománnyal, de a sarkalatos vallási eszméket és elveket fenntartani. Az egyház is lehet haladó szellemű; az az egyház, mely az unitárius reformatioból állott elő, épp a haladás jegyében született és a haladásnak nem vethet ellent. Más egyházakban is mutatkozott a XIX-ik százévben a haladó szellem. A vallási szabadelvűség ismert volt itthon és ismert még inkább a külországok egyházaiban. A hitvallások, a confessiók ellen, melyek a régi korokból fennmaradtak, tiltakoztak a szabadelvű keresztények. De sajátságosan ugyanakkor, sok helyt jelszóvá vált a minden dogma ellen tiltakozás. Én e szabadelvűséget, ez utóbbi tiltakozást sohasem tudtam és nem is akartam érteni: én ebbe veszedelmet láttam. Szervezett egyháznak, ha szabadelvű is, kell hogy határozott vallási eszméi, hitelvei legyenek; mert különben hogyan vezethetné a népleket és a felsőbb tizezeret?! És én

amennyire feladatomnak tartottam a tudománnyal való együtt-haladást, épp annyira feladatomnak tekintettem, hogy ezt arra használjam, hogy a vallási eszmék, a hitelvek annál határozottabban és tisztábban hirdettessenek az unitárius reformatio templomában.

Az igehirdetés célja az evangelium elveinek követésére indítás levén, erre azt a módot és formát igyekeztem használni, mely a vallási eszmék magasztosságának leginkább megfelel. Az ige hatalmának bé kell tölteni a templomot. A XIX-ik száz évben és a XX-ik elején is a keresztény egyházakban mutatkozott az oly módok és forma felé hajlás, milyeneket az apróbb felekezeteknél¹ lehet találni minden korszakban. Külső fogások, a gépiesség körébe tartoznak ezek; és maga az igehirdetés ott csak magánbeszélgetéssé lesz. Nékem sohasem volt kifogásom az ellen, hogy a templomon kívül vallási tárgyakra magánbeszélgetést folytassanak, de a templomi szószéken e beszédmodort nem tartottam soha helyén valónak.

A templom a nagy nyilvánosság: a templom az Isten foruma, hol annak fenségéhez méltó beszédnek kell hangzania, melyet eleddig szónoki beszédnek ismernek az emberek. A léleknek legmagasztosabb érzelmei és gondolatai, a vallásos érzelmei és gondolatok, melyek fenszárnyalnak, csakis a szónoki nyelv hangjain szárnyalhatnak és válhatnak ki a közönségből hasonló érzelmeket és gondolatokat. A szónoki nyelv birja az ige hatalmával betölteni a templomot... Istennek kegyelméből e nyelvre, e beszédre törekedhettem az igehirdetésben és másra törekedni nem is tudtam volna. Valami benső erő hajtott engem arra... És a közönség e beszédet megérteni látszott, mikor vasárnap és különösen husvétkor és a többi nagy ünnepnapon a nagy templomot benépesítve alázatban állt velem az Isten trónja előtt... Ah felülmulhatlan gyönyör egynek lenni a lelki magaslaton; egynek lenni a közönséggel Isten forumán...!

És a templomon kívül beszédeimet olvasva is megérteni látszott a közönség, megérteni a nagy közönség azt a nyelvet, amelyen beszéltem, a beszédet, amelybe egész egyéniségem, egész valómat belévittem. Az unitarius reformatio templomából távolabbra is szólhattam az igét, a felvilágosult vallás eszméit s az evangelium életető erejét.²

Lelkem Istenét, a kereszténység Istenét az én felfogásomban, hirdettem és szolgáltam a templomi szószéken és őt szolgáltam az emberek közt a gyülekezetben. A vallás eszméit, az evangelium elveit megvalósítani is igyekeztem és annak próbáját a Jézus asztalánál állítottam oda. Szegény és gazdag

¹ Anabaptisták és hasonlóknál.

² L. „Unitárius kereszténység”; „A Jézus asztalánál”; „Erzsébet királyné”; „A hit apostola”. Ez utóbbi angolul is megjelent: „The Apostle of Faith”. (L. Dr Carpenter levelét.)

közt különbséget, a mint elméletben nem, a gyakorlatban sem tettem. Egyes embert soha, hanem mindig az embert szolgáltam. Es az én élettársam is, a szeretetnek, a lelki gondozásnak e ritka adományu nőapostola.

Anyagilag is igyekeztem a templom gyülekezetének kincsét gyarapítani. Több ezerre megy az a pénz, melyet én szereztem egyenes úton s mely telkekkel szaporította a vagyont. A magam és a tehetősebb hívek áldozatkészségéből új mezbe öltöttem a templomot és emlékeit; megszépítettem. És maga a gyülekezet, a népmozgalmak is kedvezően hatván arra, kétszeresére növekedett annak a számnak, mint amennyivel kezdtem. És mikor az új kollégium fölépült, csakugyan áldozatkészségből jött pénzből az összhangért fölemeltem a templom tornyát, fent új alakra készíttettem, hogy a templom és tornya kinézése művészi, szép legyen; dicsérje a hívek áldozatkészségét és hirdesse a dicsőítő igét: „Dicsőség a magasságban Istennek!”

Pünköstit volt; pünkösti szent ünnep, az apostoli léleknek ünnepe. Meleg napsugarak csókdossák a templom homlokzatát. Az ég derült, a levegő tiszta. Seregenként tódulnak a hívek a templomba és betöltik a tért, elfoglalnak minden helyet. Ah szép pünkösti ünnep! Jön az ének s felhangzik az ima és zendül a beszéd, hogy ünnepeljék az apostoli léleknek ünnepét, hogy fény és melegség sugározza bé a templomnak ünneplő közönségét... A szép pünkösti ünnepnek vége... s azzal a hárfa begöngyölítve... anélkül, hogy arról ott szó lett volna, mert attól húrja repedt volna szét, — bucsú nélkül, mert ha nem is beszélék ott, mindig ott vagyok, hogy ott beszéltem, mindig ott maradok, attól elválasztani nem tudnak.

* * *

Unitárius reformatio temploma! fölépített nagy méretekre a XVIII-ik százév fölvilágosultsága. Méreteidet betölteni igyekeztem a XIX. és XX-ik század fölvilágosultságában tisztult vallási nagy eszmékkal és evangéliumi elvekkal, azon a nyelven, amelyen nékem beszélnem adatott. Több mint negyedszázéven át tápláltam szent forrásodat, hogy légy és maradjon a magyar unitárius reformatio temploma!

Kolozsvár, 1912. okt. 30.

Péterfi Dénes.

KÖVENDI GÁL JENŐ.

(1847—1925).

Gál Jenő nyug. kir. táblai tanácselnök, az unitárius egyház fő- és képviselő tanácsának tagja, a kolozsvári unitárius kollégiumnak 13 éven át volt felügyelő gondnoka életének 78. évében f. évi szeptember 5-én Tordán meghalt. Unitárius nagyjaink sorából vele egyike a legnagyobbaknak dőlt ki s mi szomorúan gondolunk arra, mikor e haláleset felújítja az utolsó 30—40 év unitárius multjának emlékeit, hogy e régen elég tömött sor évről-évre gyérül s ha ma szemlét tartunk felette, alig-alig találunk megfelelő érdemeseket, akik a kidőltek terheit felvegyék és tovább vigyék. Maholnap nem lesznek Kőváry Lászlóink, akik „nagyjaink” emlékezetére az oltárnál áldozati lángot gyujtásnak és nem lesznek „nagyjaink”, akiknek példaadó működése lelkünket új lángokra gyujtsa és melegitse.

Gál Jenő Kövenden született. A középiskoláit Tordán és Kolozsvárt végezvén, jogi tudományokra a kolozsvári jogakadémiára iratkozott be. Már 1870-ben a Kuria legfőbb ítélőszéki osztályához segédfogalmazónak, 1873-ban fogalmazónak nevezték ki. 1875-ben a pécsi járásbirósághoz albirónak nevezték ki, de a kinevezést nem fogadta el, hanem kilépett a bírói szolgálatból s Budapesten ügyédi irodát nyitott. 1878—91-ig a felvinci kerület országos képviselője a szabadelvű párt programjával. 1891-ben a kolozsvári ítélőtáblához birónak, majd 1900-ban tanácselnöknek neveztetett ki.

Ezek közéleti pályájának egyes állomásai, melyek egyenletesen felfelé tartó irányban haladnak. Az 1875-ben alakult szabadelvű pártnak, mint fiatal budapesti ügyvéd, tagja lett s ez a körülmény bizalmas közelébe hozta a nagy Szilágyi Dezsőnek. Ebben a körben élte legszebb és legfogékonyabb életéveit s ez volt elhatározó befolyással arra, hogy a szellemi és erkölcsi habitusának leginkább megfelelő bírói pályára lépett, ott hagyván jól menő ügyvédi irodáját.

Gyakorlati bírói működésének jellemzése és méltatása nem tartozik ránk. Erről egyik jogász-tisztelője (dr. Tóth György) feljegyzései alapján csak annyit említünk, hogy bírói állásában a kereskedelmi és váltóperek, tanácselnök korában meg a büntető tanács élén a bűnügyek tartoztak hatáskörébe és hogy nemes gondolkozásával, humánus érzésével és jó modorával „iskolát csinált” és bármely osztály élére került, bírótársainak feltétlen elismerését és tiszteletét szerezte meg bírói iudiciumával és szakértelmével. Kiváló munkásságot fejtett ki a patronage ügy szolgálatában, melynek a kolozsvári tábla területén vezetője volt s melynek nem a kifelé mutató parádés oldalát csillogtatta, hanem fokozatos tervszerű fejlesztését és ellenőrzését szolgálta és sürgette. A kolozsvári jogásztársadalom értékes

birói munkásságának elismerését azzal fejezte ki, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület jogi szakosztályának dr. Farkas Lajos nagyevű egyetemi tanár-elnök mellé alelnöknek választotta.

Közelebbről érdekel minket egyháza szolgálatában kifejtett páratlanul lelkes és önzetlen működése. 1876 óta egyházi tanácsos. Ilyen irányú működése a budapesti unitárius egyházközség megalakulásával kezdődött. Derzsi Károly budapesti lelkész az unitárius hiteseimnek a Királyhágón túl való ismeretése és terjesztése végett megindította az *Unitárius Kis Könyvtárt*, melynek egyik füzete költségeit ő fedezte. 1891 óta az egyház-kormányzás középpontjában veszi ki részét a munkából. Az egyház életében oly fontos feladatot teljesítő jogügyi bizottságnak elnöke. A tordai gimnázium megszüntetése, a székelykereszturi részére telek megszerzése, épülete felépítése kérdésében megfontolt tanácsaival tesz kiválóan üdvös szolgálatot a köznek. 1904 óta a kolozsvári kollégium egyik felügyelő-gondnoka. Részt vesz az igazgatóság gyűlésein, melyeken részrehajlás nélküli pártatlansággal elnököl, az iskola életének minden fontosabb mozzanatában, évnyitó, évváró, beiktató ünnepélyeken mindig ott látjuk. Az igazgatósággal az elvi kérdésekben teljes összhangzásban lévén, nem esik nehezére, hogy illetékes helyen az iskola fejlesztésére szükséges anyagi eszközöket kérje. A kollégium az ő idejében a belső fejlődés és izmosodás, az állapotoknak a modern kívánalmak és gondolatáramlatok szellemében és irányában való fejlődése korát érte. A testi nevelés fellendülése, a kézimunkának a tanulmányok rendjébe való beillesztése, szertáraink és gyűjteményeink tervszerű gyarapítása, a szemléltetés intenzív gyakorlása és helyfoglalása a tanításban, az ének- és zene erősebb művelése jelzik e korszak lassu, de tervszerű és biztos fejlődésének irányát.

Az unitárius terveknek és gondolatoknak, az egyházkor-mánynak nyilvános, sokszor ütköző foruma a főtanács. Ennek ülésein mindig általános várakozás előzte meg felszólalásait. A szereplés viszketege nem bántotta. Figyelmesen hallgatta a vitákat s csak nagyritkán s csak ha a közügy érdeke kívánta, akkor szólalt fel és csak nagyobb fontosságú, elvi jelentőségű kérdésekben. Praetor minima non curat. A pénzügyi és az egyházi vagyonkezelés kérdései voltak azok az ügyek, melyek felszólásra birták s melyeket a legszélsőségesebb rigorizmus álláspontjáról bírált.

Mikor a tárgyalt kérdés szövedéke, szálai már teljesen összegubancolódtak, mikor az ellenfelek viharos összeszólalkozásai már fölhevítették és puszkaporossá tették a levegőt, mikor az elnökség már-már tanácstalanul állt a szócsaták és vitatkozások véget nem érő áradatában, — akkor állott fel s éles ítéletével, felfogásának pártatlanságával, személyekre és egyéni érdekekre soha, csupán a közre néző objektivitásával, hangjának és okfejtésének szenvedélytől mentes meggyőző ere-

jével egyszerre lecsendesítette a kavargó hullámokat és meggyőzte a hallgatóságot, amely kiérezte szavaiból a független érdektelenséget és azt, hogy egyházi működésének lelke a közönzetlen szolgálata.

Szinte magától jó tollamra szereplésének Fekete Gábor főgondnokéval való összehasonlítása. Mind a ketten a gyakorlati igazságszolgáltatás emberei: amaz a kir. tábla elnöke, ő tanácselnöke. Amaz főgondnok, ő a kolozsvári kollégium felügyelő gondnoka. Hatásköre szűkebb, de az intézet életműködésének nyilvánulatai, az egyház vallás-erkölcsi munkája szempontjából sokkal lényegesebb, mint bármely, még oly pontosan működő közigazgatás. A hivatali állás szempontjából is majdnem ez a viszony. Az elnöké kifelé imponálóbb, reprezentálóbbr; de befelé a tanácselnöké nem kevésbé fontos. Emberileg a meghitt, bizalmas barátság köti össze őket.

Fekete Gábor, — talán főgondnoki állása is hozta magával — hogy úgy mondjam simább, diplomatább. Szereti az ellentétek éleit tompítani, vagy legalább nem engedi a dolgokat a tarthatatlanság állásáig elfajulni. Mikor az egész közvélemény ellen senki sem merte a tárgyilagos kritika szavát felemelni és hallatni, Gál Jenő egyedül állott a viharban s kimondotta a meggyőződése szerinti igazát és nem törődött azzal, hogy kockáztatja-e népszerűségét vagy nem. Fekete Gábor óvta és védte főgondnoki tekintélyét és súlyt helyezett arra, hogy a „vidék” kedvetlen érzésekkel ne távozzék az unitárius vallás-erkölcsi életnyilvánulások legfelső számot adó és számon kérő székéről, az unitárius egyház törvényhozó forumáról. Ezért a békítés, az összhang embere volt, aki kompromisszumokra, megegyezésekre is hajlandó volt, ha már minden szál szakadozni kezdett.

Gál Jenő tekintete egyedül csak az ügyön csüngött, attól semmi mellékes szempont el nem térítette. És legkevésbé jutott eszébe, hogy esetleg népszerűségét teszi kockára.

Mindketten a közügyet szolgálták és pedig szolgálták puritán jellemükkel, önzetlen buzgóságukkal, nemes és tiszta idealizmussal; gyakorlott jogászi elméjük ragyogó fényességével. Egy volt és azonos a cél. Csak a célhoz vezető eszközök, a közeledés módszere volt különböző kettőjüknel s ez a különbözőség bepillantást enged kettőjük szellemi és erkölcsi alkatába.

Hogy melyik volt a helyesebb módszer? Olyan kérdés, melyre nem lehet kizáró és feltétlen feleletet adni. Az adott körülmények, egyéni és tárgyi adottságok szabják meg az esetenként különbözően hangzó feleletet. Mindenesetre áll az, hogy néha szükséges, hogy legyenek viharok és kataklizmák mind a természeti, mind az erkölcsi világban. Az élet folyama egészséges vért szolgáltató áramlásához szükséges, hogy az állóvizek néha felkavartassanak s a fenék iszapos medre kitisztíttassék és kiszellőztessék. Maga a felkavarás kellemetlen munka, büzhödt levegőt lehelhet és kijegecesedett,

biztosaknak vélt érdekeket és köröket érinthet, de hatásaként üdvös és egészséges vérkeringés ömölhet a szervezetbe, melynek zavarok nélküli állandó működése a munkált célgondolat.

Mikor e sorokat írjuk, emlékezetünk vissza száll azokra az időkre, melyekben sorsunk közös cél felé tartó utakon vezetett s boldogság tölti el lelkünket nemcsak azért, hogy ilyen kiváló küzdő és vezető társakkal munkálkodhattunk az egyház valláserkölcsei feladatai megvalósítása érdekében, hanem azért is, mert szomorú jelenünk vigasztalan hétköznapijainak között fel-emel és meleg boldogsággal tölt el a múlt ragyogó képeinek szemlélete. Ha jelenünk szomorú, van egy kisajátíthatatlan drága kincsünk: a múlt a maga küzdelmeivel, szenvedéseivel és megingathatatlan hitünk és reményünk egy jobb és boldogabb jövő eljövetele iránt, amelyért utolsó erőnkig munkálunk és imádkozunk.

Dr. Gál Kelemen.

ALMÁSI MIHÁLY JÁNOS EMLÉKEZETE.

Iskolai emlékünnepe a székelykereszturi unitárius főgimnáziumban
1925 május 24-én.

I. Imádság.

Tégedet hallunk mi édes Istenünk. Hangod, mint az édes anyáé busongó gyermekéhez: vigasztaló, bátorító; kijelentésed, mint a gonddal szerető apák, tépelődő, tusakodó gyermekéhez: biztató, tápláló reménységre ébresztő.

Ki is tudna rajtad kívül szívünkhöz férközni; a mélység örvényébe hozzánk letekinteni és kezünket megfogni; kinek ajkán beszélne a lélek szerelme: „hívj segítségül engem a te nyomoruságod idején és én meghallgatlak tégedet és te dicsőítesz engemet“?!

Olyan sokszor, mindig figyeltél a Téged szívből óhajtók beszédére, kereső esdeklésére: magas egeid ajtóit folyton nyitva vannak és a feléd szárnyaló lélek atyai kebleden megpihenést, szebb, boldogítóbb életnek elnyeréséhez erőt, hatalmat és bizonyosságot veszen.

Oh te tudod, s mind annyit inkább nyilván tartod, mint a történelem gyászlapjai, hogy hozzád édes atyánkhoz hány-szor zokogtunk fel meglátogatásunknak próbákkal teljes napjain; „Sulyos csapás szállott, Úr Isten reánk!

Ily nagy inségünkben szánj meg szent Atyánk“. Minő sok és magasztos jelét hagyta reánk bátor küzdelemre szentelő kegyelmednek és atyai szeretetednek hívatást teljesítő múltunk!

Gyöngé a szavunk a hála kifejezésére. Jelentőségét avagy

csak egynek is fölfoghatjuk-e méltóképen? Midőn hamvadóba halványult a jelenben ösvényt, a jövőben hívátás magaslatot beragyogó tűzoszlop s Te, édes Atyánk! Szolga népnek új Mózeset, kijelentést sovárgó emberiségnek új Krisztust támasztottál.

S ha csak az emberiség nagy óceánjában alig egy harmatcseppnyi drága unitárius egyházunkat tekintjük, oh bizony a csodálat ihlettségével, a dicsőítés megszenteltségével kell, hogy ajkunkra vegyük drága nevedet, minket áldó Istenünk, mert alig foghatjuk fel, hogy kicsodák is vagyunk mi, hogy úgy szeretsz minket és gondoskodik rólunk.

Igaz, gyötrött lelkű apostolokat hallunk, akik keseredett szívvel kiáltják: „Megcsaltál uram! de mégis szólnom kell a Te nevedet: megvert sereg nyája sír: elhagyta Uram, de én azért a Te utaidban maradok“ Igaz, hontalan bújdosók lettek hazájokban; bár sziklán épült vala Istenök háza, mégis a pusztán imádkoztak; igaz, a hit, a tudomány, az Isten parancsolatai és emberek törvényei ismeretére emelt iskoláikból ostorral kiverve utcán tanultak; igaz, könnyel, jajjal, börtönnel és vérpaddal fizettek önfeláldozó Istenhitőkért és emberszeretőkért és még ennél több gyötrelem, vérző seb és fegyver csapás, igaz, de épen ezek mellett a gyötrő igazságok mellett gyúlt ki és emelkedett égis a dicsőítés lángsugára és zendült fel a hálaadó zoltárokból édes Atya neved, mert nem mindörökre feledkeztél meg Rólok, rólunk mi édes Istenünk.

Nagy ügyünkért, amely a Te országod ügye is, lelked ihletett áldozni tudó és kész fiaikat és leányokat. Oh bizony Istentől lettek mindezek! Ember gyöngye ilyenek alkotni.

A vízáradásos pusztító áramlatban is egy-egy Araráton maradt ősi vagyonnak birtokosa. Lelke, szíve Tied volt, Te érted égett édes Istenünk. Az ősi vagyomból épült az egy igaz Isten tiszteletére templom; a lelkek művelésére iskola: új élet hirdetői a romok felett.

De többen volnának, akik a teremtő munkás lélek erejével egy életet reászentelve gyűjték a porszemeket s emeltek ostromot visszaverő sziklát; akik cseppenként keresték a harmatcseppeket és folyammá sokasították, amelyen neveddel megszentelt lobogóval ékes hajó szállit ezreket és ezreket a műveltség, a világosság Sinai csúcsára, akik mélyre ástak vagy sziklát törtek át, hogy felbuzogjon az életforrás!

Oh milyen áldás volt! Szomjú sziveknek, éhező lelkeknek, magasba vágyó szellemnek. Volt! mert ismét gyötrődve panaszkodunk, hogy a mi szép napjaink elmúltak, a mi termékeny gazdag mezeink elpusztultak; a mi édes forrásaink keserűkké lettek.

Oh Uram, édes Istenünk! ihless meg, hogy a panasz helyett bizakodva reménykedjünk; tudjuk hinni, hogy támasztasz jóltevőket, akik újabb mezőket vesznek és adnak kenyeret

éhezõ gyermekeidnek; akik templomaidért és iskoláidért életõket áldozzák; taníts a mult nagy jelenségei által tebenned bizni és a Te szabadításodat reménykedéssel várni.

Add oh Uram, hogy jöltevõink emléke szentelje, áldja és buzdítsa lelkünket. Siess Uram! és ne késsél a Te megsezteléseddel. — Hallgass meg. Amen.

Lõrinczi István
vallástanár.

Igazgatói megnyitó beszéd.

Amerikai unitárius hittestvéreink egyik kiváló reprezentánsa, dr. Wilbur theol. professzor és történettudos, aki bejárta azokat a helyeket, ahova az unitárius vallás megindulásának, fejlõdésének nyomai és szálai vezetnek, meghatottsággal szõlt az unitárius hiteszme egyik martirjának, Szervét Mihálynak munkájáról, melyért életével fizetett. Szentnek nevezte azt a helyet, ahol fellobogott a máglya perzselõ lángja és szentnek azt a könyvet, mely halálát okozta. Megindultan mondotta, hogy azok a jótétemények, amelyekkel az erdélyi kis unitárius egyház a maga nagy multjában gazdagítja, megtermékenyíti az angol és amerikai unitárius lelkeket, soha le nem róható hálára kötelezik el õket; míg az õ adományuk amellyel nehéz helyzetünkben a mi segítségünkre jönnek, jelentéktelen ahhoz az erkõcsi tökéhez képest, amely ami kis egyházunk szép és megható történetében számukra is kamatozik.

Vajjon mi megtudjuk-e látni történelmünk eme nagyságát? Vajjon feltudjuk-e fogni a munkának és küzdelemnek hatalmas méreteit, mellyel elõdeink kicsiny egyházunk és iskoláink fennmaradását biztosították?

A Wilbur dr.-éhoz hasonló érzés tölti el az én lelkemet is, valahányszor keresztúri gimnáziumunk történetét kezembe veszem. Érzem, hogy ez a könyv szent nekünk! Benne apostolok cselekedetei vannak feljegyezve. Látom az elsõ apostolokat Szabó Sámuel és Lázár István püspököt, amint falúról falura járva, hirdetik a hit és tudomány szépségét és fontosságát; fejtegetik a nép elõtt egy Keresztúrra felépítendõ unitárius középtanoda szükségességét ezek ápolására. „Elvész a tudomány nélkül való nép; hit nélkül megzsibbad a munkás kéz és hideg lesz a legbensõbb gondolat is“, hangzik az ige. A nép áhitattal hallgatja és követi az apostolokat egyik falutól a másikig s aztán megindul a munka. Mindenki meghozza a maga áldozatát és 1796-ban megünnepelik az elsõ pünkõsdõt, a keresztúri középtanoda elsõ igazgatójának Szabó Sámuelnek ünnepléses beiktatóján, melynek fényét Lázár István püspök és más egyházi vezetõ férfiak jelenléte is emeli. Azután következ-

nek a megpróbáltatás nehéz napjai. Gimnáziumunk története évtizedek küzdelmeit őrzi számunkra, melyek között nem egyszer ütötte fel fejét a „lenni vagy nem lenni” nagy kérdésgyötrő gondolata.

És e nehéz, küzdelmes multban mennyi megkapó példáját látjuk a hősi elszántságnak vezérek és közkatonák részéről egyaránt. Az egyik eszével és szívével, a másik vagyonával és áldozatos munkájával siet rakni és erősíteni a várat s ha vihar tépdesi, ha ellen ostromolja, kész saját testével is védeni azt; az unitárius vallásos nevelésnek, a magyar kulturának már reményteljes fejlődést mutató „alma materét”, a kereszttúri gimnáziumot. Ezen építő és védő munkában mindig elől jártak felügyelő gondnokaink, de gimnáziumunk történetében kivált kettőnek, Mihály Jánosnak és Daniel Gábornak működése van feljegyezve mint korszakalkotó. Az elsőnek nevéhez a gimnázium téglából építésének megkezdése (1818) s egyszersmind tanulóink számára állandó otthon megteremtése, az utóbbihoz a befejezés nagy munkájának érdeme fűződik (1876). 58 év kellett ahhoz, hogy az épület tető alá kerüljön. Unitárius hiveink nem egyszer belefáradtak az áldozathozatalba, de a vezérek újra meg újra tette sarkalták, felrázták a lankadókat. És a fentartás gondja!... Hiszen az állam hosszú ideig nemhogy segítségünkre jött volna, de inkább nehézségeket támasztott intézeteink életében! Egész hosszú sora van azoknak a jötevőknek, akik életcéljukat egyházunk és iskoláink fenntartásában látják. Azért áldoznak s önmagukat is megtagadva sáfárkodnak vagyonukkal, hogy azután mindenüket a hit és tudomány szent oltárára tegyék életük végén. A Koncz Jánosok, Augusztinovichok, Derzsi Jánosok, Berde Mózsák élete beszédes bizonyítékai az unitárius hit és akarat megindító erejének.

Egészen az 1900-as évek elejéig intézetünket az egyház tartotta fenn a maga erején, jötevőink és hiveink áldozatkészségéből. Az állami segítséget még két évtizedig sem élvezhettük és ime ismét önmagunkra vagyunk utalva. Csakhogy helyzetünk ma az előbbinél is sokkal súlyosabb lett.

Hálás kegyelettel kell a mult nagy történetének lapjait forgatnunk s erőt és lelkesedést merítenünk annak felemelő, csüggedést nem ismerő példáiból. A hívő muzulmán naponként Mekka felé fordulva mondja el imáját, hogy vallásos ihletet nyerjen a szent várostól; nekünk hitvallásos iskoláinkra vetett tekintettel kell ébren tartani lelkünkben azt a szeretetet és ragaszkodást, melyet elődeinktől, nagynevű jötevőinktől örököltünk szent vallásunk, magyar fajunk és művelődésünk iránt.

Egyházi Főhatóságunk már ezelőtt 63 évvel meghatározta és elrendelte, hogy középiskoláinkban jötevőink emlékezetére minden 5. évben tartassék egy-egy hálaünnepély. Az első ilyen ünnepélyt nálunk a régi gimn. feldíszített udvarán tartották meg 1863 májusában épen Mihály János emlékezetére. Nem egé-

szen véletlen, hogy ma ismét az ő emlékét kívántuk felújítani. Nekünk újból a Mihály Jánosi hittel és reménységgel telített lélek erejére van szükségünk ma, amikor az idők viharos járása oly nehéz lett a mi fejünk felett. Aki hinni és remélni tud, annak a jövő iránt kétsége nem lehet. A vas tűzben lesz acéllá. A szenvedések és megpróbáltatások a mi lelkünket is megacélozzák, mint erőssé tették elődeinkét. Csüggednünk, avagy épen kétségbe esnünk nem szabad! Hiszen ma is vannak Mihály Jánosaink, akik egyházunk és intézeteink nemes hivatását megértve és átérezve újból meg újból képesek lesznek kitartásra, teltre és áldozatra sarkalni a lankadókat. Elődeinket, sőt önmagunkat tagadnók meg, ha hiveinket követni nem akarunk. Mai ünnepélyünk, melyen lelkünk hálaérzések között emelkedik azok felé, akiknek haladásunkat, egész művelődésünket, jobb jövőbe vetett hitünket és reményünket köszönjük, legyen az a pünkösdi szép ünnep, melyen a tanítványok szent lélekkel eltelve tisztán látják a gondviselő mennyei atyát, az örök megtartót, a végtelen szeretetet és jóságot. Én érezve az isteni lélek gondviselő, megtartó erejét, hódolattal hajtom meg a hála és kegyelet lobogóját előttetek halhatatlan jóltevőink!

Legyen örökké áldott emléketek!

Gálfalvi Samu.

Almási Mihály János emlékezete.

(1771–1836.)

„Engem is a bánat megviselvén zordul,
Vigaszért hő lelkem a multakba fordul.
Azokkal időzőm, akik másszor voltak,
Mit az élet megvon, megadják a holtak“.

(Arany : Toldi Szerelme I. 5–8.).

Arany Jánosnak e mélabús sorai csendülnek meg lelkemben, amikor ma Almási Mihály János emlékét megújítva, régi időkről, száz esztendő s dolgokról akarok megemlékezni. Egyházi iskoláinknak a kétségbeejtően szomorú helyzetében vigaszért az én lelkem is a multakba fordul. Úgy érzem, mintha megnyugvás szállana zaklatott lelkünkbe, ha azokkal időzhetünk, akik másszor voltak, amikor még a mi dédapáink építették, *építhették* egyházi iskoláinkat! E dédapáink emelte iskolák lerombolására a hatalom csákányai már kézben vannak, de mi azért csak emlékezzünk! Emlékezzünk kegyelettel, könnyel szemünkben azokra az elődökre, akik a muzsák hajlékát építették, vagy alapíványaikkal a székely ifjuság művelődését elősegítették.

Egyházi Főhatóságunknak egy régi szép határozata egye-

nesen kötelességünk ké teszi, hogy minden ötödik évben külön iskolai ünnepélyt rendezzünk gimnáziumunk valamelyik nagy jóltevőjének emlékeztére. Mostani iskolai évünk az emlékezésre rendelt ilyen ötödik esztendő és gimnáziumunk igazgatósága ez alkalommal Mihály János halhatatlan emlékü iskolai felügyelő gondnokunknak alakját kívánta az emlékezés középpontjába állítani.

Almási Mihály János nevét hiába keressük az úgynevezett nagy *alapítványozók* névsorában, a Derzsi Jánosok és Berde Mózsák között és mégis *legnagyobb jóltevőink* közül *való!* Így értékelte őt már Aranyosrákosi Székely Sándor is „Az unitárius vallás története” c. munkájában azért, mert minden földi kincsnél becsesebbet: *lelkét* adta oda gimnáziumunk szent ügyének éppen száz esztendővel ezelőtt a legválságosabb időkben. Az újabb unitárius nemzedékek nevelő atyja, — Mihály János földije, — *Sándor János* boldog emlékeztető igazgatónk szintén *korszakalkotónak* mondja gimnáziumunk történetében a Mihály János kurátorságát. Életrajzát is megírta a Keresztény Magvető 35-ik évfolyamában. De tőlünk, e gimnázium mostani nemzedékétől is megérdemel Mihály János annyit, hogy lelkes és eredményes munkásságának emlékét száz év múltán felelevenítsük.

Almási Mihály János előkelő székely nemes család sarja. Udvarhelymegyében Homoródalmáson született 1771 januárius 4-én. Atyját *Mihály Ferenc*-nek, anyját *Baczó Mária*-nak hívták. Miután Almáson az elemi iskolai tanulmányokat elvégezte, atyja gazdát akart belől nevelni, de édesanyja *Daniel István* udvarhelyszéki főkirálybíró biztatására a kolozsvári unitárius kollégiumba vitte tovább tanulni a tehetséges fiút. Itt végezte a középiskolai tanulmányokat 1785-től kezdve.

Előhaladására jótékony hatással volt az a szerencsés körülmény, hogy *Daniel István* főkormányzéki tanácsosnak Kolozsvárra kerülvén, nevelését gondjaiba vette, tanulására felügyelt és kosztot is adott neki. Mihály Jánosnak egész élete folyásán meglátszik az a gondos nevelés, melyet *Daniel István* körében kapott. A kolozsvári jogakadémián is szép sikerrel folytatta tanulmányait. Akadémiai barátai főúri családok fiai voltak: gróf *Haller János* és gróf *Rhédey László*, akik később a közéletben is megtartották meleg baráti érzésüket irányában.

Huszzonegy éves korában elvégezvén a jogot, Marosvásárhelyen, mint kancellista képezte tovább magát *Turi László* ítélőmester oldalán. Majd *Dályai Kandó Mihály* Udvarhelyszék főkirálybírája vette maga mellé. *Kandó Mihály* 1798-ban elbetegesedvén, helyette valóságosan *Mihály János* vitte a főkirálybírói hivatalt két esztendeig. *Kandó Mihály* hivatali utódjának, báró *Henter Antal*nak is *Mihály János* marad a jobbekeze a főkirálybírói hivatalban. A főkirálybíró mellett 1800-tól 1809-ig törvényszéki ülnök létére elnöki teendőket végzett.

Eközben családot is alapított, 1805-ben nőül vette *Tarcsafalvi Pálffy Mária*t, Pálffy Sámuel és Jeddi Borbára leányát. Neje után kobátfalvi birtokos is lett és ezentul itt is lakott időnként, nemcsak Homoródalmáson. A két helyen mintegy 400 holdnyi birtokban gazdálkodott.

1809-ben a nemesi felkelés szervezése végett Kolozsvárra egybehívott erdélyi országgyűlésen Mihály János lett Udvarhelyszék egyik követje. Ő az egyik követ 1810-ben és 1811-ben is, míg a két követársa mindig változik.

1812-ben újból mint törvényszéki ülnök szerepel. 1813 től 1826-ig harmadik, majd második alkirálybíró. 1827-ben első alkirálybíró lesz, majd Ugron János halála után 1832-ben mint dirigens királybíró intézi a szék ügyeit. 1833 nyarán táblai elnökké és még ez év végén táblabíróvá nevezték ki. E hivatalát azonban már nem sokáig folytatta, mert 1836 dec. 21-én meghalt. Kobátfalván „Kókusi” nevű kertjébe temették el.

Sándor János leírása szerint „Mihály János magas, izmos testalkatú, meglehetősen barna bőrű, de szabályos, szép képű, magas homlokú férfi volt. Szemei feketék, melyekből jószág nézett ki. Igazi hún ivadéknak látszott. Megjelenése imponáló volt. Erélyesség, kitartás, szigorú rendszeret és igazság jellemezte minden szavát és cselekedetét”.

Mint törvényszéki ülnök és alszéki királybíró mintaszerűen és áldásosan folytatta hivatalát. A megyei utakat ő hozatta jobb állapotba. Mikor az alszéken mint királybíró elnökölt, mind a három kerületből hozzatódultak a panaszlok. Ez a körülmény már magában is mutatja nagy tekintélyét és ember-séges bánásmódját. Az volt a közhit, hogy az ő ítélete Bécsben is megáll. A népnek csaknem bálványa volt, írja Sándor János.

Hivatali tekintélyét és népszerűségét, csodálatos munkabíró erejét székely faja és egyháza javára sokféle és sokféleképen kamatoztatta. 1814-ben, amikor már alkirálybíró volt, keresztúri gimnáziumunk inspektor kuratorának, vagyis amint ma mondjuk, iskolai felügyelő gondnokának választották meg.

Gimnáziumunk akkor még fiatal, alig húsz éves algimnázium volt. Létesítésének gondolatát homoródszentmártoni *Bíró Sámuel* vetette fel 1712-ben oly célból, hogy a székelyföldi unitáriusoknak legyen a közelben egy olcsó, könnyen hozzáférhető középiskolájuk. Az eszme lassan érett meg, de a XVIII. század vége felé általános kívánságként nyilvánult meg egy unitárius gimnázium létesítése a székely földön. Egyszerre több eklézsia: *Siménfalva*, *Homoródalmás*, *Homoródszentmárton* teszen ajánlatot a Főhatóságnak, hogy a maga kebelében állítson főgimnáziumot, 1789-ben pedig *Székelykeresztúr* kéri ugyanezt.

Végül 1793-ban a homoródalmási zsinat kimondotta, hogy Székelykeresztúron közadakozásból egy olyan gimnázium áll-t-

tassék, melyben a szegény székely tanuló ifjuság legalább a retorikai osztályig tanítható legyen.

Az ige tetet öltött. Az építkezés még 1793-ban megindult, a szervezés megkezdődött. *Lázár István* püspök és *Szabó Samu* igazgató fáradozásai annyi eredménnyel jártak, hogy 1802-ig épült egy professori ház kőből és téglából, cseréppel fedve. Elkészült fából kilenc tanulóház és a *classis*: a tanterem. Ezekből 4 tanulóházat építettek *Pálffy Elek* és *Pálffy Dénes* urak; az ötödikét építette a *szentmihályi* eklézsia, a hatodiknak a derekát *Tordátfalva*, a hetediket *Enlaka*, a nyolcadikát *Bözöd*, a kilencediket *Kelemen Beniam* szentkirályi pap és kobátfalvi *Nagy János*. Épülőben volt már a tizedik is almási *Bodor Sámuel* keresztúri pap költségén, egy másikat meg *csehédfalvi emberek* kezdtek építeni. Mindezek még bővebben megtudhatók a gimnázium történetéből.

Ez a fából való építkezés azonban nagyon is hevenyében történt. Már 1805-ben felpanaszolja Keresztúr versenytársa, az almási eklézsia, hogy Keresztúron a tanulási viszonyok kedvezőtlenek, a gimnázium dülőfélben van, az árvíz gyakorta járja, az auditorium gerendái már is töredeznek. Az állapotokat az 1812-iki ravai zsinat is tarthatatlannak minősíti és szükségesnek találja, hogy a romlásnak indult keresztúri gimnázium újra építődjék, ha pedig ez nem volna lehetséges, akkor más eklézsiaiba: Almásra vagy Szentmártonba helyeződjék át.

1813-ban igazgatóváltozás is történt. A lemondott *Szabó Samu* helyébe *Koronka József* lépett. De az ő működése kezdetén is még egy pár évig haladt-maradt az újabb építkezés, mert nem volt miből építeni, az adakozás pedig nagyon lánghán folyt. A felhívások mindegyre mentek a köri esperesekhez, de az eredmény mindaddig szinte semmi volt, amíg 1818-ban *Mihály János* alkirálybíró, az új inspektor kurator nem állott a mozgatók közé. Még ebben az évben kimondotta az oklándi zsinat, hogy a gimnázium lakószobáit kőből újra kell építeni. A *szentábrahámi eklézsia* még a zsinaton ajánkozott, hogy egy szobát kőből felépít, bolthajtással látja el és cseréppel befedi. Ez a lelkes ajánlat aztán nagy reményt keltett az építési terv elkészítésére és a szükséges költségek előteremtésére. A bizottság egyik lelkes tagja *Mihály János* lett, aki még a zsinat előtt foglalkozott az építés ügyével. Curátor-társaival átír az esperesekhez, hogy *visitatio* alkalmával az eklézsiákat és a hiveket adakozásra bírják, hogy a dülőfélben levő gimnáziumi épület helyett egy más, állandóbbat lehessen emelni, legalább is 12 lakószobával. Az udvarhelyi körtől meszet kértek és kaptak: *Almás* 50, *Oklánd*, *Karácsonyfalva*, *Keményfalva* és *Abásfalva* 25—25 szekér meszet égettek, a többi eklézsiák meg Keresztúrra szállították az adományt. A keresztúri járásból minden ökrösgazda — ideértve a más vallásukat is — egy-egy

szekér követ ígért. Azok a községek, melyeknek csereerdejük volt, adták a 6 öles cserefagerendákat. A havasalji faluk ígérték a szarvazatra való fákat, *Zetelaka* és a két *Oláhfalu* az állásdeszkákat.

Ilyen ígéretek és megajánlások után jelenti Mihály János 1819 januárjában az E. K. Tanácsnak, hogy az új épület számára a helyet kiszemelték, *Ugrai László* udvarhelyszéki unitárius mérnök a tervet elkészítette s távasszal az építés is megkezdhető lesz az egyházi pénztár megterhelése nélkül; csak 11 ablakra való vasrostélyra, asztalos és lakatos munkákra nincsen még fedezet.

Az E. K. Tanács a tervet elfogadta, készítőjének és Mihály Jánosnak köszönetet szavazott eddigi fáradozásaiért, támogatásukat kérvén az építéshez továbbra is. *Daniel Elek* és *Nagy Lázár* urak az építési költségek csökkentésére 1—1 jármás bivalát bocsátnak rendelkezésre. *Körmöczi János* püspök pedig a szükséges vasakért *torockói* és *torockószentgyörgyi* atyánkfiait hívja fel adakozásra. Az építésre való előkészület, a szükséges pénz és anyag gyűjtése tovább folyik 1819-ben. Mihály János szava és keze a távolabbi egyházkörökbe is elér. „Az ő vezérlete alatt lelkesen és csüggedést nem ismerve működnek az inspektor-kurátorok, esperesek és vallásközönségünknek minden eleven tagja“, írja *Sándor János* gimnázium munk történetében. Az ő buzgósága megtöri a korábbi közönyösséget. Az a húza-vona, ami a faépület készítésénél mutatkozott, e második építkezésnél egészen eltűnt. Teljesen a közérdek, az építés gondolata foglalta el az egyesek szívét és elméjét.

Igy indult meg a kőépületnek — a mostani internátus első részének — emelése 1819-ben azon a telken, melyen a faépület is állott, csakhogy a faépülethez képest egészen ellenkező helyzetben: a teleknek keleti oldalán, szemben a faépülettel. Ugy, amint ma is áll, az utcafelőli rész alkotott derékszöveget a keleti oldalán hátranyuló résszel, míg a faépületnél megfordítva, az udvar hátsó felében épített szobák képeztek derékszöveget a templom mellett hátranyuló résszel. Ha tehát az első faépület most is állana, teljes négyszöveget alkotna az a mostani internátusi épület szóban forgó részével. Az új épületben 13 szoba volt tervezve: 6 a földszinten, 7 az emeleten. Ezeknek a fundamentumát a *derzsi eklézsia tagjai* ásták meg.

De alig kezdődött meg az építkezés, már 1820-ban felmerült az aggodalom, hogy a megkezdett 13 szoba, ha a meglevő tanulólétszámnak elegendő lesz is, a szaporulatot, amihez nagy reménység mutatkozik, nem fogadhatja be. Ezért némelyek azt javasolják, hogy a régi faépület anyagából külön építsenek tantermeket: másoknak meg az volt a véleménye, hogy ha több költségbe kerül is, jobb lesz az új kőépületet két emeletesen építeni, mert így jó hét szobával szaporodnék a gimnázium épülete.

Az építető bizottság — úgy látszik — a két emeletes terv mellett döntött. Azért építették három lábnál is vastagabb, tömör kőfalakkal a mostani internátusi épületet, hogy majd, ha mód és szükség lesz, második emeletet lehessen húzni reá.

Az építkezésnél egyik főszerep *Koronka József* igazgatótanáré volt, aki tanított is, építtetett is. Az építési anyagot, pénzt, a munkások részére ajándékozott élelmiszereket ő vette számba és kezelte. A munkásokat ő fizette, ő főzetett nekik. Az *esperesné* és a *köri papnék* rendre Keresztúrra jöttek, kenyeret sütöttek a munkásoknak s az élelmi szereket reggel, délben és este kiosztották. Az eklézsiák napszamosokat állítottak. Amikor pedig a napszamosok későn jöttek, vagy elmaradtak, a diákok álltak munkába nyolcas csoportonként, úgy, hogy hét csoport tanult, egy csoport épített.

Igy építették — kedves tanuló ifjúság —, a mi elődeink ez előtt 100 esztendővel annak a régi, ódon épületnek első felét, amely nektek most bennlakásul szolgál. Szent annak minden homokszeme! Tudjátok meg, hōgy az ősök áldozatkészsége és munkássága szentelte meg annak minden darabkáját!

A faépület alkalmasabb szobái természetesen használatban voltak mindaddig, míg a kőépületbe be lehetett költözni. Amint szaporodtak az új helyiségek, abban a mértékben rontották le a régi faépületet. Az új kőépület utcafelőli szobái már 1821-ben lakhatók lettek, 1822. szeptember 6-án végződött be a falak rakása, november 23-án a szarvazat és fedés is elkészült. 1824-ben már a tervezett szobák legnagyobb része készen volt, 1826-ban pedig mind a 13 szoba lakható és használható lett.

Ekkor az építésben némi szünet áll be, de 1828-ban a szárnyépület folytatásaként a tanulóifjúság népessége miatt még hat szoba építését tervezik s az egyházi Főhatóság továbbra is Mihály Jánosba helyezi minden reménységét az építkezés befejezése iránt. Az ő fáradozásainak köszönhető, hogy a tervezett hat szoba közül 1833-ban legalább a három földszinti újabb közadakozásból elkészült. Az év terméketlensége miatt — jelenti Mihály János — az emeleti szobák építési költségét már nem tudta előteremteni; a három új földszinti szobát te hát befedték.

Mihály János 1836-ban elhalálozván, így is maradt az épület a harmadik nagy építésig, amely szintén csak úgy vált lehetségessé, hogy egy Mihály Jánoshoz hasonló, lelkes nagy emberünk, *V. Dániel Gábor* főkirálybíró állott az építés élére. Az 1818-tól 1833-ig folyó második építkezésnek tehát az egyházi jegyzőkönyvek és levelek tanúsága szerint *Mihály János* volt a főmozgató lelke. Jelentékeny anyagi áldozatokkal is hozzájárult az építéshez, de hervadhatatlan érdeme abban áll, hogy lankadatlan buzgóságával, szívós kitartásával és hivatalos befolyásával áldozatkészségre tudott bírni mindeneket. A

köri espereseket, felügyelő gondnokokat, eklézsiákat, egyházkö-
röket állandóan szorgalmazza az építés ügyének buzgóbb fel-
karolására s az eredményesebb gyűjtésre. Lelkesedésével, ki-
tartásával társakat szerez magának az építés előbbreviteléhez.
Kelemen Beniam, Koncz Márton esperesek, *Koronka* igazgató,
a gimnáziumi és köri gondnokok, a nemesen érző egész pap-
ság mind-mind lelkes bajnokaivá lettek lassanként annak az
ügynek, amelynek Mihály János Isten kegyelméből való ve-
zére volt!

Amikor mint királybíró *metalis reambulatiókon* — határ-
járó kiküldetésben — volt, a peres felektől a maga részére so-
hasem fogadott el semmit, hanem azt mondotta: „Van nekem
egy szegény leányom, aki beteges is, de lábbadozni kezdett;
az enyémet illető, vagy nekem szánt díjat annak utalványo-
zom. Küldjétek hozzá, kedvesen fogja venni“. Ez a leánya a
keresztúri gimnázium volt. Ennek aztán hoztak az illető köz-
ségek, vagy egyesek fát, deszkát, követ, cserepet azért a fá-
radságért, amit Mihály János az ő érdekükben tett.

De mint szabadgondolkozó unitárius és erős magyar ér-
zésű ember, hasznos szolgálatokat tett, ahol csak lehetett a
többi vallásfelekezeteknek is. Nemes egyéniségére semmi sem
jellemzőbb, mint az egyházak történetében az a páratlan eset, hogy
az *unitárius* Mihály János alkirálybíró a havasalji *katholikus* köz-
ségek inspektor kurátoruknak választották és Kovács Mihály
kath. püspök a választást készséggel jóváhagyta. Mihály János
pedig ezt a tiszteletet olyan buzgalommal és eréllyel viselte,
hogy az ő kurátorsága idején épült a havasalji faluknak a leg-
több temploma, papi háza és iskolája.

A férfias kitartásnak, az önzetlen munkásságnak és a sza-
badgondolkozó unitárius férfiúnak keresve sem tudnám felmu-
tatni nemesebb példányképét. Kedves Tanulóifjúság, Őt köves-
vessétek! Fajotoknak, egyházatoknak legyetek hozzá hasonló
munkásai! Azok a tömör, szilárd falak, melyek az ő vezérlete
alatt épültek s amelyek százesztendő múltán is rendületlenül
állják az idők viharait, emlékeztessenek gyakran — őreá, aki
mindnyájunknak, mindnyájatoknak példát mutatott!

Péter Lajos.

BR. PETRICHEVICH HORVÁTH KÁLMÁN.

El sem tudjuk képzelni az unitárius egyházat nélküle. Mi,
akik az ő szárnyai alatt nőttünk fel, megszoktuk, hogy minde-
nyütt ott lássuk. Az Egyházi Fő- és Képviselő Tanácsban. A
Dávid F. Egyletben és az Irodalmi Társaságban éppen úgy,
mint a lelkéskörben. Ott lássuk, mint legszentebb javainknak
feltétlenül őrző pásztora. A szép és nemes ügyeknek mindig

kész pártfogóját. Az ifjuságnak nemeskeblű barátját. A szent céloknak áldozatra kész pátronusát. Az Isten- és emberszere-
tetnek a mindennapi életben való megtestesülését. Ősi családja
legszentebb hagyományainak kifejeződését. Akárhonnan láttuk,
mindenütt megérezte szívének melegségét; mert ő azon át
gondolkozott, azon át adakozott s azon át irányított és vezetett.
Csupa szív-ember. S mert ő is mindenkit szeret, mi is mind-
nyájan szeretjük. Szeretjük a gyermek szeretetével, mellyel az
édesanyjához simul, szeretjük a hitrokonság tüzeiben megke-
resztelt lélek őszinteségével.

Ezért fáj nekünk, hogy most visszavonulni látjuk arról a
munkamezőről, amelyben az ő jó szive olyan sokszor mele-
gitett, életet, áldást és termékenységet árasztott. Mert új emberek
jöhetnek, nagy gondolatok szülehetnek, nagyratörő tervek épül-
hetnek, intézmények fölvirágozhatnak; de az ő jó szívét semmi
ki nem pótolja nekünk. Távozását is a szive sugallta s le-
mondó levelét is az diktálta. „Ha az ember állásának nem tud
eleget tenni, amint az megkívánja, adja át másnak” — mondja.
Nem egyéb ez, mint az egyház szeretetéből fakadó töprengés,
amikor érzi, hogy „a lélek kész, de a test erőtelen.”

De fájdalomunkban vigasztalásunk is van. Mert Báró
Petrichevich Horváth Kálmánt semmi el nem szakíthatja
tőlünk. Ha minden alkalommal nem is láthatjuk közöttünk, de
ott lesz az ő jó szivével és nemes lelkével. Ha nehéz próbák
elé állítja kicsiny egyházunkat a sors hatalma; ha hajónk
recseg és ropog a haragos hullámoktól; ha évszázadokon át
félve őrzött szent értékeinkben nagy károkat okoznának a
zordon viharok: ő bizonyára ott lesz velünk a gyászban és
szenvetésben. De ha kiderül az égboltozat s a haragos felhők
elülnek, ha nyugodt vizeken folytathatjuk útunkat az ígért
földje felé: akkor is az ő szeme derül fel a legelsőnek s az
ő szive dobog a leghangosabban. V. A.

UNITÁRIUSOK PRÁGÁBAN.

Olvasóinkat bizonyára érdekelni fogja az a vallásos moz-
galom, mely Csehországban a háboru után indult a cseh nem-
zeti egyház gondolata jegyében s amely az unitarizmus szá-
mára is körülbelül már tízezer hívet szerzett. A mozgalom
eredeti rugója nem csak vallásos jellegű, nagy része van benne
a cseh nemzeti öntudat háboru utáni ébredésének is. A
csehek és morvák számára a köztudatban a Habsburg dinastia
és a római katholicismus jórészt egyet jelentett. A Habsburgok
trónjának összeomlása s az önálló köztársaság megalapítása
után mindinkább megerősödött a nemzeti egyház gondolata is.
Napról-napra szaporodott azoknak a világi és egyházi vezér-
embereknek száma, kik követelték az istentiszteletben a latin

helyett a nemzeti nyelv bevezetését, a papi házasságtilalom eltörlését, s az egykori angol mintára az egyház függetlenítését a római pápával szemben. A háború után másfélmillió ember lépett ki a róm. kath. egyház kötelékéből. Közülük 900.000 független cseh nemzeti egyházzá alakult önálló püspökségek alatt s szervezkedésüket titokban maga a kormány támogatja.

A köztársaság megalapítása óta a csehek között ismét fölébredt és megerősödött a Husz kultusz. Az elmúlt júliusban országos ünnepséget rendeztek Husz János emlékére s arra Massaryk köztársasági elnök s a kormány tagjai közül is többen bejelentették megjelenésüket. Marmaggi pápai nuncius előre figyelmeztette őket, hogy a Vatikán a Husz ünnepségeket a római katolikus egyház ellen való szításnak tekinti s ha azon az elnök és a kormány tagja is részt vesznek, Róma ezt provokálásnak fogja tekinteni a kormány részéről, mely még mindig többségében katolikus állam élén áll. Az elnök és társai mégis résztvettek az ünnepségen, mire a Vatikán azzal felelt, hogy követét Prágából visszahívta. A szakítás diplomáciai bonyodalmakat okozott, melyet a mai napig sem sikerült a kormány és a Vatikán között rendezni. A cseh kormány álláspontja az, hogy a Husz János kultusza nemzeti ünnep s azon az államfő és kormányemberek hazafias kötelesség szerint vesznek részt. A Vatikán azonban úgy tekinti a dolgot, hogy a Husz ünnepség nemcsak hogy felekezeti jellegű, hanem egyenes tüntetés volt Róma ellen, s azon a még többségében mindig katolikus állam fejének hivatalosan résztvennie nem lett volna szabad.

Ép a kritikus napokra esett a Szabadelvű Egyházak nemzetközi kongresszusának ez évben Prágában tartott kongresszusa. Mint a kongresszus tagja, e sorok írója személyes tapasztalatokat is szerezhethet a mozgalomról. Mikor Marmaggi pápai követ távozásának híre a városon elterjedt, az emberek ezrével gyülekeztek a város egyik legszebb terén a Husz emlékszobor előtt s külsőségeiben a XVI. sz. eseményeire emlékeztető módon nyilvánították ki a római katolikus egyháztól való elszakadásukat. Egy nap alatt hatezer ember formálisan szakított a római egyházzal. A mozgalom terjedőben volt a vidéken is. „Róma-e vagy Prága?” A mozgalom vezetérei e jelszóval szítják az érzelmeket. Úgy állítják be a dolgot, mintha „Róma” tulajdonképen Bécsset s Bécsben a Habsburg dinasztiát s a dinasztianak nemzetellenes uralmát jelentené. „Prága” pedig a nemzet önállóságát s a független köztársaságban önálló nemzeti egyházat jelenti számukra. A vallási propaganda erős nemzeti színekkel van aláfestve.

Tulajdonképen az így megindult általános mozgalom adott tápot két évvel ezelőtt egy úgynevezett Szabad Egyházközség megalakulásához. Prágában, mely az idén az unitárius nevet

is fölvette s ma — lelkészüket bemondása alapján — körülbelül tízezer hívet számlál; kivétel nélkül mind a művelt társadalomhoz tartozó emberek, köztük híres tudósok, művészek és közéleti vezetőemberek. Az új nemzeti egyház örömmel nézi az unitáriusok erősödését. Maga a köztársaság elnöke, Massaryk is rokonszenvet táplál az új unitárius egyházköztség iránt talán azért is, mert elhunyt neje amerikai unitárius nő volt s egyetemi professzor korában maga is többször szerepelt unitárius fórumon Amerikában s Berlinben az 1910-iki nemzetközi kongresszuson. A prágai unitárius egyházköztség alapítása dr. Norbert Capek nevéhez fűződik; kiváló gyakorlati pszichológus, kit az Isten a szónoklás művészetével is gazdagon megáldott. Annak idején a Baptista Misszionárius iskolát végezte Hamburgban. A háború előtt éveken át a Monarchia területén működő baptista alakulatok szuperintendense volt. Majd szakított a baptistákkal, Amerikába vándorolt; ott újságíró lett s belépett az orange-i unitárius egyházközségbe. Két és félvéval ezelőtt az Amerikai Unitárius Társulat támogatásával Prágába jött, hogy ott az unitarizmus számára propagandát csináljon. Fáradozását már is fényes siker koronázta. A városban lüktető unitárius életet teremtett. A munkában jobb keze a felesége, kit az Isten szintén a misszionárius tulajdonságaival áldott meg. Klofac szenator, ki a klerikálisok elleni harcot vezeti a parlamentben, azt mondja, hogy ha még 10 Capek lenne Prágában, holnap az egész város unitárius lenne.

Az istentiszteleteket részben egy régi orosz templomban tartják. A templomépület tulajdonképen az orosz kormány tulajdona volt, melyet a háború alatt az osztrák kormány, mint ellenséges vagyont, lefoglalt s Prága városnak ajándékozott. A város később az új cseh nemzeti egyháznak adta használatba; a nemzeti egyház pedig vasárnaponként bizonyos órákra az unitáriusoknak is megengedi benne az istentisztelettartást. Részben egy nagy bérelt színházban tartják az unitárius istentiszteleteket, nyári vasárnapokon a természet ölében, a városban kívül egy fényes erdőben. A vasárnapi istentiszteletet minden kedden este összejövetel követi, hol megbeszélik a vasárnapi beszéd tárgyát. Az átlagos résztvevők száma 2000. Virágzó vasárnapi iskolájuk és ifjúsági egyesületük van. Lithurgiájuk nagyon szép, egyházi zenéjük művészes.

E sorok írójának alkalmá volt egy keddi összejövetelen beszédet mondani. A hatalmas színházterem ez alkalommal is zsúfolásig megtelt hallgatósággal. A hívek a vasárnapi istentiszteleteken két koronát, az összejöveteleken egy koronát fizetnek a költségek fedezésére.

Hogy a mozgalom idők folyamán hova fejlődhetik, azt megjósolni nem lehet. Tény az, hogy az ügy ez idő szerint annyira a dr. Capek nevéhez és személyes tevékenységéhez van kapcsolódva, hogy az ő esetleges halála a további fejlődés

dést megakaszthatná. Minden remény meg van azonban arra, hogy ha dr. Capek Isten segítségével munkáját tovább viheti s közben magának munkatársakat és utódokat nevelhet, Prága városában az unitárizmus örök időkre gyökeret ver.

A budapesti Misszió Ház mintájára az angol és amerikai unitáriusok támogatásával a prágai unitáriusok is egy értékes házat vásároltak a belvárosban. A ház kiürítését és birtokbavételét illetően azonban ők is hasonló nehézségekkel küzdenek. Szerencsájük, hogy egy üzlethelységnek a bérlőjét sikerült kifizetniök s a helységet, mely megelőzőleg is könyvesbolt volt, unitárius könyvesboltta átalakítaniok.

Prágában a belváros egyik üzlethelységének aranybetűs felirata cseh nyelven ekép hangzik: „Unitárius Könyvesbolt”.

Dr. Csiki Gábor.

LELKÉSZTOVÁBBKÉPZÉS.

Az egyházak munkája a háború után sokkal nehezebb, mint volt a háború előtt; pedig most kerültek abba a helyzetbe, hogy igazi hivatásuknak élhetnek. Most ugyanis minden magyar egyház legszentebb kötelessége s legnemesebb hivatása abban áll, hogy híveit s azokat, akik adnak valamit a vallás erkölcsi életre, a jóban megerősítse, a küzdelemben megcélozza s egyéni és társas boldogságukra juttassa.

A háború következtében igen sokszor nemcsak az egyén kerül anyagi és szellemi veszedelembé, hanem a családi élet tisztasága, a tulajdon szentsége, a társasélet léte, az egyház joga, a faj megélése, a nemzet sajátos önálló fejlődése is támadásnak van kitéve. Azok a biztosnak vélt bástyák, melyek az emberi társas életet alappilléreként védelmezték s azok az értékek, melyek az ember életét méltóvá tették a művelt és hivatásos jelzők hordozására: mind megrendültek. A rend és harmónia megbomlott, új emberek, új időkben új tanokat kezdtek hirdetni s természetszerűen zűrzavarnak kellett előállania, mint az iszap és szemét az áradatnál felülkerül.

Egy ilyen világrengésnél megpróbálták és megpróbálják, hogy valamit változtassanak a múlt eredményén s amint e próbálkozásban igazi értékek nyerik el megbecsültetésüket, kerülnek helyükre s létesül a fejlődés: annyiban örömmel üdvözöljük a próbálkozásokat. Ha azonban a hasznost össze tévesztik az értékessel s igazi értékek helyére értéktelen limlomot, rend helyére rendelleniséget, a fejlődés helyére lezüllést, sorvadást akarnak beerőszakolni, akkor minden erőnkkel a tiszta értékek megmentésére sietünk s nem engedjük, hogy a hitelenség és látásnélküliség legyőzze a meggyőződéses hitet és a tiszta látásokat.

A mi magyar egyházaink titáni küzdelmeket vívtak és vívnak ma is azért, hogy évezredek, ill. évszázados értékeiket megmenthessék s továbbfejleszthessék; azért, hogy művelt és lelkes híveiket ne engedjék a műveletlenség és lelketlenség posványába bukni, ahová szívesen rántana, vagy taszítaná a Sátán szelleme.

Ebben az emberfeletti küzdelemben egyházi és világi hívek vállvetve, egyakarattal, halálmegvetéssel, teljes elszántsággal, öntudatosan fáradoznak, küzdenek. Nagy értékek nagy áldozatokat kívánnak, legyen áldott Istennek szent neve érette!

A mi unitárius egyházunk kebelében a világi hívek emberül teljesítik kötelességüket, hogy népünket közelebb vigyék ama biztató állapothoz, mikor teljes bátarsággal támaszkodhatik egyházunk az ő vállára.

Belső embereink általában hivatásuk magaslatán állanak s lelkészeink, kik leginkább exponálva vannak minden téren — csekély kivétellel — a jó példát adó Mester, a názáreti Jézus nyomdokában járnak s életük sem drága, csakhogy a rájuk bízottakat elvégezhessek.

Szellemi továbbképzésükre irányultak 1925. szeptember 1—2—3 napjain Székelykeresztúron az előadások és megbeszélések. Az egyház a Theologia Akadémia s a Lelkészkör révén óhajtotta apostolait, sőt némely esetekben prófétáit tájékoztatni ama szellemi mozgalmak felől, melyek a különböző valláserkölcsi és theologiai mezőkön az újabb időkben — a jelen nehéz viszonyok közt — észlelhetők voltak s tudomást szerezhettünk róluk. A különböző előadók saját szakjaikban iparkodtak útbaigazítani a tájékozódni akarókat s mindenkinek bőséges alkalma volt tudományos és gyakorlati kérdésekben elmerülnie.

Az egyes theologiai tudományokkal kapcsolatban nemcsak az illető tárgy honi fejlődését, hanem külföldi kialakulását is szemlélhettük és nemcsak régi megállapodott tárgyak, hanem új kérdések is kerültek szóba. Különösen a német szellemi mozgalmakba tekinthettünk bele s tárgyalásaink folyamán megállapíthattuk, hogy a nagy szellemi mozgalmak nem a győző, hanem a legyőzött államokból indulnak ki.

Az összehasonlító vallástudomány olyanak tűnt fel, amely az unitárius theológiáknak legsajátosabb tárgya s a bölcsélet mezeje eszünket is igénybe veszi szívünk és látomásunk mellett. Mindenben mindenütt a fokozatos fejlődést szemlélhettük s örömmel állapíthattuk meg, hogy a tudományos világ nemcsak igazolja az unitarizmus theologiai és valláserkölcsi álláspontját, hanem igen sokszor épen maga fejt ki azt.

A tudományos kérdések mellett szóba kerültek mindennapi gyakorlati kérdéseink is s e tekintetben is igen sokat okulhattunk. Lelkészeink meggyőződhetek arról, hogy nem szabad szellemileg begombolkozniok, mert aki elzárkózik a világo sság

elől, előbb-utóbb elveszíti szemevilágát, látóképességét. Meggyőződhetek arról is, hogy amíg ők küszködtek végváraikon s védték a magyar unitárius kereszténységet, minden törekvő nép fokozott erővel kereste a szellemi haladást. Különösen Anglia és Németország jártak elől e tekintetben s Németország példájából láthatták, hogy a haláltusa nem emésztette fel e nagy nép teljes szellemét, hanem annál jobban törekedtek a szellemi haladásra is, mennél inkább megvolt támadva létök.

Lelkészeink arról is meggyőződhetek a megbeszélések alkalmával, hogy kicsiny egyházunkban mindannyian munkálkodni óhajtunk azért, hogy népünk haladását, boldogságát, fejlődését előmozdíthassuk.

Misszióink ez nekünk egyeseknek s missziója egyházunknak is. Az egyház hívei boldogságát és üdvét munkálni van hivatva.

Mindent abból a célból kell néznünk és végezünk, hogy népünket a maga erdélyi magyar unitárius érületében emeljük s általuk és bennük létesítsük az Istennek amaz országát, mely az igazi testvériség fogalmán és valóságán épül fel.

Meggyőződéssel valljuk, hogy a lelkésztovábbképző jó úton haladt s igen alkalmas volt arra, hogy célját szolgálja minden tekintetben.

A jövőt illetőleg azonban a rendezőség figyelmébe ajánljuk a következőket :

Csak félannyi tárggyal kell foglalkozni, mint az idén, a mostani program túlzsufolt volt. A tárgyak megválasztásánál s az előadások sorrendjének megállapításánál ügyelni kell arra, hogy az egymásutániség, az időbeliség is tekintetbe vétessék. Kivánatos, hogy a külföldi valláserkölcsi társadalmi mozgalmak is ismertetve legyenek, ne csak a szellemiek. Saját egyházi helyzetünk öntudatos megvilágítása elmaradhatatlan, mert enélkül nem lehet célszerűen munkálkodnunk egyházunk egyetemén belül.

Szem elől egy percre se tévesszük, hogy a lelkésztovábbképző az egyházfejlesztésért van s mindannyian azért munkálkodunk, hogy a gyakorlati életben, az élet valórávalásában nagyszerű hivatásunkat töltsük be.

Jövőben lelkészeinket még teljesebb számban óhajtjuk együtt látni s addig is azt üzenjük nekik, hogy a felnőttek különös gondozása mellett legelső és legfontosabb teendőnek ismerjük a *jövő nemzedék* nevelését.

Dr. Kiss Elek.

1925. AUGUSZTUS 9.

Nevezetes nap. Történelmi dátum. *Ferencz József* unitárius püspök születésének kilenczvenedik évfordulója. Egyben a világ unitáriusainak bensőséges ünnepe. Mert *Ferencz József* püspök és az unitarizmus elválaszthatatlanok egymástól. *Dávid Ferenc* lelke teremtette meg az erdélyi unitarizmust. *Szentábrahámi Mihály* filozófiai gondolkozással megalkotta hitrendszerét. *Ferencz József* egyéniségével a gyakorlati életben valósította meg. Élete megtestesülése egy igazi unitárius életnek. Ez az élet mindenképp előtt *nemes egyszerűségével* lep meg. Nincsen benne semmi fellengős, semmi érhetetlen és megmagyarázhatatlan misztikum. Mint a kristálytiszt forrásvíz, úgy csörge-dez, enyhületet adva azoknak, akik belőle meríteni akarnak. Ez a forrás az evangelium ősi talajából fakad. Nincsen megzavarva konciliumi végzésekkel, zsinati határozatokkal s azokkal az emberi gyarlóságából származott üres külsőségekkel, amelyek káprázatba ejthetnek, de a lélek táplálására nem szolgálnak. Az evangeliumi nemes egyszerűség s az evangelium lelkéből táplálkozó lélek emeli ki *Ferencz Józsefet* a többi emberek közül s ez által lett „*primus inter pares*“. Püspöksége s az azzal járó méltóság nem bullákon s dekretumokon alapszik, hanem az ő evangeliumi lelkületén. Szép és magaslatos hivatala is, amely övezi nevét, de nem kisebb az a tekintély is, amelyet ő kölcsönöz hivatalának. És ha a társadalom becsülésének az az osztatlan megnyilvánulása, amely születésének kilenczvenedik évfordulója alkalmából kifejezésre jutott, részben szólott az unitárius püspöknek is, de annak nagy része *Ferencz Józsefet* illette, aki ezt az egyszerű és minden külső disztől mentes hivatalt olyan magaslatra tudta emelni, hogy előtte felekezeti különbség nélkül az egész erdélyi magyarság s angol és amerikai testvéreink is önkényt meghajoltak.

Az unitarizmus nem változhatatlan dogmákkal körülbástyázott ősi vár, hanem élő organizmus, amely részt követel az élet mindannapi világosságából s lépést tart a haladás és fejlődés törvényeivel. Ebben van örök ifjúsága. És a kilenczven éves *Ferencz József* is az örök ifju püspök. Egy egészen más világra esik gyermek- és ifju kora. Más lelki áramlatok között növekedett. De ezek nem kötötték meg lelkét és gondolatvilágát, hanem mindig tart kebelével fogadta a haladó élet igényeinek zörgetését. Ezen haladni vágyó és akaró léleknek a vezetése, irányítása és személyes munkássága által új alakot öltött az utóbbi 50—60 év alatt az unitarizmus maga és az unitárius egyház szervezete. Ugy, amint ezt a modern kor megkívánta. Csak egy van, ami előtt mindig elzárkózott történelmileg kifinomult lelkivilága:

a hangzatos üres jelszavak és lélek nélkül való divatos áramlatok. Amilyen erővel küzdött ezek ellen, éppen olyan bátorsággal vette fel a harcot a megcsontosodott orthodoxia ellen. Kilencven évével is lépést tart a vallásos felfogások fejlődésével s a helyes irányzatok érvényesülésének nem kerékkötője, hanem vezére, tisztítója és irányítója volt.

Az igazi unitarizmus kizárja az elfogultságot és a vallási türelmetlenséget. A beteg léleknek emez elfajulásai távol vannak a Ferencz József lelkivilágától is. Amennyire elvárja, hogy az ő felfogása tiszteletben tartassék, éppen annyira tiszteli ő a másokét. Az üdvösségre nem csak egyetlen út vezet. Ezért tanítja „Káté”-jában, hogy a különböző felekezetek feladata, hogy a tökéletességhez vezető utak közül a legjobbat kiválasztva, azon állhatatosan megmaradjanak. A megértés és szeretet igéit hirdeti könyveiben s ezt gyakorolja cselekedeteiben. Ezért van az az osztatlan közbecsülés, amely személyét körülveszi.

Nem célunk az 1925. aug. 9-iki ünnep egyes részleteit feleleveníteni. A napilapok s a mi egyházi lapjaink is kimerítően foglalkoztak vele. Elég az, hogy akik ott voltak, azok feledhetetlen benyomásokat szereztek maguknak s mi unitáriusok jogos büszkeséggel néztünk teljes testi és szellemi erőben levő püspökünkre s áhitattal hallgattuk a kilencven éves ember bölcs élettapasztalatait.

V. A.

FŐTANÁCS UTÁN.

Egyházi Főtanácsunk november 22. és 23. napjain tartotta meg ez évi rendes ülését. Felemelő volt az ülés képe külsőleg is, mert azon a főtanács tagjainak jelentős nagy száma vett részt. Jóleső érzettel állapítjuk ezt meg, mert ebből kettős következtetést vonhatunk le. Egyik az, hogy támadott egyházi önkormányzatunk védelme iránt fokozottabban növekszik hűveinknek érdeklődése és cselekvési készsége; — s azt a kormányhatalomnak azon hibás és kicsinyes eljárása, hogy az állandóan szokásos vasuti utazási kedvezményt — ez úttal először — megtagadta, — nem béníthatja, és másfelől megállapíthatjuk azt, hogy a képviseleti rendszer részleges bevezetése nagyon bevált. Az egyházköri és egyházközségi képviselők majdnem oly nagy számban vettek főtanácsunkon részt, mint a korábban bevásztott régi tanácsosok.

A külsőségekhez tartozik annak konstatálása is, hogy a tanácskozások állandóan zsufolt érdeklődés mellett folytak, — s hogy a tanácskozásokat testvéries szeretet hatotta át. A felszólalások nemcsak helyt állók, de tárgyilagosok, tartalmasok, ügyszeretettől áthatottak és javítási célzatúak voltak. Személyi

elfogultságoknak nyomaira sem akadtunk. Ezek emelték a tanácskozásunkat — miként konstatálva is lett — parlamenti nivóra.

Lélekemelő volt az a meleg, szeretetteljes ünnepeltetés, melyben a főtanács — megnyílása után nyomban — érdemes, ősz püspökünket részesítette. Főgondnokunknak mélyen járó üdvözlő szavai alatt öröm ült az arcokon, — meghatottság csillámlott a szemekben, — s befejezte után az egész főtanács felállással, és meleg üdvözléssel adott kifejezést az ősz főpásztor iránti mélységes tiszteletének és lángoló szeretetének. Jól esik, hogy irhatjuk, miként: az ősz főpásztor iránti szeretet és ragaszkodás a halmozódó idővel nem fogy, hanem növekedik.

Hasonlóan meleg és érzékeny volt az a bucsú, melyet a főtanács az önként távozó ősz főgondnoka — báró Petrichevich Horváth Kálmán — iránt kifejezett. Az a tény, hogy a főtanács külön küldöttség útján kérte maradását, — s az a tény, amiként az ifjabb főgondnok üdvözölte a távozót, — s az a mód, miként a főtanács kifejezte irántavaló szeretetét és tiszteletét, — ezek méltók voltak úgy a távozó főgondnokhoz, mint a főtanácshoz egyaránt.

A püspöki és Egyház Képviselő Tanácsi jelentések hivek, tartalmasak, s majdnem klasszikus értékűek. Ezek érdemleges méltatására még visszatérünk, — jelenleg csak annyit említünk fel, hogy a sok örömben egy csepp öröm, — a sok fájdalomba egy parányi remény is vegyült. Az a szivós küzdelem, melyet ősi jogaink elismeréséért, önkormányzatunkért, és intézményeinkért oly elszántan folytatunk, — talán mégis kivívja a jobb belátást, a méltánylást, az elismerést a hatalmasok részéről is. Vajha oda juthatnánk már, hogy a védelmi küzdelmekre elhasznált erőt ezentul a fajunk, vallásunk, hitünk és az általános emberi kultúra fejlesztésére használhatnók és értékesíthetnők.

Nagyon érdemes férfiak választottak: a második főgondnoki-, kolozsvári kollégiumi igazgatói-, és közügyigazgatói diszes és felelősségteljes állásokba is. A kitüntető bizalom értékes hiveinket tisztelte meg. Mindeniküknek már érdemes multja van egyházunk történelmében, — s mindeniküktől még sokat várhatunk, és várunk a jövőben is. A mennyire örvendetes annak tudata, hogy minden — s különösen a főgondnoki állásra is — több méltó és érdemes emberünk van, — annyira elismerendő az, hogy mégis lehetővé tették az egyhangu választást. Öntudatos unitáriusságra vall minden állásra az idő szerint legalkalmasabbnak előbocsátása. Felügyelő gondnoki karunk is igen értékes egyénekkal gyarapodott.

Tévesnek találjuk törvényünknek azon rendelkezését, hogy mindaddig új egyházi tanácsos nem választható, míg a már választottak száma a képviseleti rendszer részleges bevezetésével kontingentált számra le nem száll. Nem tartjuk helyesnek a rendszerinti felujulásnak évtizedre szóló elzárását. Sok joga-

sult érdem és várakozás kopogtatását halljuk már is a főtanácsunk ajtaján. Aránylagos apasztással kell e kérdést kezelnünk, még ha később is következik be a tervelt tagleszállítás. Ép erre tekintettel melegen üdvözljük a Főtanácsi bizottság azon javaslatát, mely a kérdést revízió tárgyává kívánja tenni.

Hiveink önkéntes adománya és alapítványa újra örvedetesen buzogott. Aranylapjai ezek egyháztörténelmünknek. Hol legnagyobb a szükség, — ott legközelebb Isten. Egyetlen Istenünknek a hitünk és vallásunk iránti szeretete, támogatása, és kitartásra biztatása nyilvánul meg az önkéntes adományozókban és alapítványozókban. Vajha az egyetemes egyházi adó terén is azonos buzgalomról számolhatnánk be. Itt még hézagokkal találkozunk. E téren még — szorványosan bár — de még mindég található idegenkedés, félreértés, és bántó félremagyarázás. Pedig ez nem unitárius vonás — más felekezetek bántó behatása, rossz példája vezetheti félre hiveinknek egy részét. Nagyon ajánljuk az ősi erkölcsainkhez és erényeinkhez való visszatérést itt is.

Főtanácsunk tagjainak hatalmas érdeklődése nyilatkozott meg a Nyugdíj szabályzat módosításának tárgyalásánál. A felszólalások mindenikének főleg a már régi nyugdíjasaink sanyarú helyzete fájt, s részükre kívánták a mindennapi megélhetést nyújtani, biztosítani. Nyugdíj intézetünk vezetőinek jutott az a nehéz feladat, hogy az intézmény kezdő voltának, és helyzetének kimutatásával a nagyobb anyagi segítés mai lehetetlenségét bizonyítsák. Sikerült is nekik, mert a főtanács bölcsessége az eddigi segítés háromszorosánál magosabb segítést meg nem szavazott, — mert az alap veszélyeztetése nélkül meg nem szavazhatott. Ez is jelentős megterhelhetés, de mégis csak valami. Természetesen nem elegendő. Ha már az alap ma többet meg nem bír, nem kellene-e azon gondolkoznunk és megkísértenünk, hogy egy egyházi gyűjtéssel a szegény öregek életét elviselhetőbbé tegyük? Egy ily gyűjtés bevezetése nem látszik eredménytelennek.

Hatalmas érdeklődés tárgyai voltak az iskolai és tanügyi jelentések, s főleg a nyári vasárnapi tanítás és a vallástanításra vonatkozók. Öntudatos és erélyes mentő és védelmi tevékenység bevezetését szorgalmazta valamennyi. Ez természetes is, hisz ma már nyilvánvaló, hogy a kormányhatalom minden igyekezete arra irányul, hogy az ifjúság nevelését az egyház kezéből kicsavarja. Kezdi az óvodákon, — folytatja az elemi iskoláztatáson, — ez évben már vérzőleg beleavatkozott a középiskolai vizsgáztatásokba is, — s az egyetemi oktatást már egészen kezébe vette. Lesz-e gyümölcs a fán, melynek nincs virága? — kérdezte Petőfink. Fennállhat-e? nemes hivatását teljesítheti-e az egyház, ha ifjúságának nevelése az egyházzal ellenséges gondolkodású és érzelmű egyének által végeztetik? Jogosult az aggály. Öntudatos cselekményre mutat, ha a főtanács ott

ragadja meg ifjúságunk egyházi nevelését, hol az államhatalom bele nem avatkozhat. Az óvodai-, elemi népiskolai-, és a középfokú oktatás terén tehát az államhatalom tulkapásai ellen védekezik továbbra is elszántan és kitartással; — míg a 14—21 éves ifjúságra törekszik öntudatos valláspolitikát bevezetni, — kifejtetni. A felszólalásokból megnyugvással állapíthatta meg főtanácsunk elnöke, hogy főtanácsunk tagjai felismerték a fenyegető veszélyt, — sorakoztak a termelő munkára; — s jogosultán hangozathatta, hogy e téren ma már nem elegendő csak a kötelességteljesítés; — ma már sokkal többet, — hivatást kell érezni és teljesíteni minden lelkipásztornak, minden egyházközségi és egyházi intézmény vezetőnek, — s mindannyiunknak fokozott munkát kell kifejtetni, és eredményt kell kikovácsolni, hogy hitünk és egyházunk jövőjét biztosíthassuk. Reméljük, hogy ez a megállapítás és intelm minden hivatottnál megszivlelésre talált, — s jövő főtanácsunkon már fokozottabb eredményekről számolhatunk be; — valamint reméljük azt is, hogy E. K. Tanácsunk a siker bevezetésére és biztosítására alkalmas rendelkezéseket bocsát ki. Ez égetően fontos kérdést mindenestre nyilvántartjuk.

A jövő évi főtanácsra halasztatott az egyházközségi-, egyházköri-, és központi pénztárkezelési és számvevősegi szabályzat érdemleges letárgyalása. Értjük, és indokoltnak találjuk azt a gondosságot, mellyel egyházi vezetőségünk e fontos ügyet kezeli. Egy igen jelentős és értékes javaslatot készített ezekben egyik szakértő atyánkfia, melyet egyházköri közgyűléseink már letárgyaltak, s véleményeikkel felterjesztettek. Méltányoljuk azt az álláspontot, mely a javaslatnak több részét nem a szervezeti törvénybe, hanem annak végrehajtási utasításába kívánja befoglalni; — valamint méltányolnunk kell azok nézetét is, kik a javaslatnak az egyházközségekre — s talán az egyházkörökre is — vonatkozó rendelkezéseit ez idő szerint nem találják megfelelően végrehajthatónak. Nyomós érvek csoportosíthatók amellet is, hogy az egyházközségi vagyonkezelés nem csupán pénzügyi mivelet, s hogy az esperesi ellenőrzés eddigi módja is lehetőleg fenntartandó. Reméljük, hogy a jövő évi főtanácsunk* elé már minden oldalt és érvet mérlegelő módon lesz E. K. Tanácsunk által e javaslat előterjesztve.

Kifejezésre jutott főtanácsunkon az az óhaj is, hogy a jövő évben zsinati főtanács tartassék. Melegen üdvözöljük e tervet. Vannak komolyan mérlegelendő nehézségei a kivitelnek, de valamennyi nehézség eltörpül az előtt az erkölcsi eredmény előtt, melyet abban találunk, hogy egyetemes egyházunk összes vezetősége közvetlenül érintkezik a falu népével; — kezet szoríthat testvériesen, — s egyetértése és együttérzése által egymást serkenti, erősíti a több munkára és jobb jövő megteremtésére.

Összesített vagyonmérlegünk, számadásaink és költség-

veléseink eredménye szomorú képet mutat. Okozatos következménye ez birtokaink agrár kisajátításának, és értékpapirjaink kamatjövedelme elmaradásának. Ezek a számadások és költségvetések beszélő bizonyosságai annak a töprengő és küzködő verejtékes munkának, melyet egyházunk vezetősége kifejt a mai helyzet fenntarthatása és egy jobb jövő megalapozása végett. Emberé a munka, — Istené az áldás. A lelkiismeretesen, hiven teljesített munka alapján minden reményünk meg lehet, és meg van arra, hogy Főtanácsunk értékes munkálkodását a jó Istenünk segedelme és áldása követni fogja.

Feza.

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG ÉVI KÖZGYŰLÉSE ÉS DÍSZGYŰLÉSE.

1.) A közgyűlés.

Az U. I. T. választmányi és rendes közgyűlését 1925. nov. 20-án d. u. 5 órakor tartotta meg főtisztelendő Ferencz József püspök úr elnökle mellett a megjelent tagok jelenlétében.

Miután elnök a megjelentek üdvözlését követőleg a gyűlést megnyitja, dr. Borbély István főtitkár bejelenti, hogy dr. Ferenczy Géza főgondnok, a Társaság igazgatója nem lehet jelen s így helyette ő olvassa fel a Társaság pénzeinek elhelyezésére vonatkozó jelentést.

Gyűlés a jelentést tudomásul veszi s az Általános Kereskedelmi Rt.-nál történt újabb részvényvásárt elfogadja.

Következik Gálffy Zsigmond pénztáros jelentése.

Majd dr. Kiss Elek számol be a Ker. Magv. 1925. évi előfizetési díjának befizetéséről s a nyomdának történt kifizetésekről. Itt sajnálatosan tünt ki, hogy az előfizetési díjjal oly sokan tartoznak, hogy csak ezen a címen a Társaságnak 1925-re közel 50 000 lei követelése van az előfizetőknél. Ajánlja, hogy a hátrálék és előfizetés beszédésére kérje meg elnökség a körüli espereseket, kik a vizsgálószék alkalmával beszédhetik az összegeket. Közgyűlés ilyen értelemben határoz.

Jelenti tovább, hogy a lelkészek (34) kongruájából negyed-évenként levont 100 leu összegekből kifizette a négy egyházi lap árát s a megmaradt 8010'40 leit irodalmi alapként betéti könyvön helyezte el az Erd. pénzváltó és leszámítoló banknál.

E megvizsgált és helyesnek talált számadásokat gyűlés elfogadja s egyszersmind meghatározza, hogy jövőben 2 tagból álló bizottsággal is felülvizsgálattja a számadásokat.

Miután Gálffy Zsigmond pénztáros sok elfoglaltsága miatt nem vállalja az összes különböző jelenlegi számadásokat magábfoglaló pénztárosságot, gyűlés a Gálffy Zsigmond és

dr. Kiss Elek lemondása után pénztárosnak Hadházy Sándor afiát választja meg.

Jelenti továbbá dr. Borbély István főtítkár, hogy az Unitárius Irodalmi Társaság az elmúlt évben sok akadály miatt vidéki körutat nem tehetett, de kiadásában megjelent a Ker. Magv., melynek 2-ik száma nyomás alatt van, megjelent továbbá „Unitárius Könyvtár” cím alatt 4 füzet (dr. Borbély István: Jókai emlékezete; dr. Versényi György: Kriza János emlékezete; Parker—Péterfi: Jézus Krisztus; Ferencz József: Emlékeimből) és „Az Unitárius Irodalmi Társaság Szakkönyvtára” címen egy kötet dr. Borbély Istvánnak rendszeres unitárius hittantörténetéből.

Gyűlés a jelentést azzal veszi tudomásul, hogy jövőben a Társaság kiadványai csak a választmánynak előzetes jóváhagyása után adhatók ki.

A lelkész kör elnöke e tárggyal kapcsolatban azt a kérdést intézte az Irodalmi Társasághoz, hogy vajjon nem volna-e hajlandó Gálfi Lőrinc theol. tanár újtestamentum bibliamagyarátát kiadni. Gyűlés határozata szerint kérdeztessék meg a Lelkész kör, hogy anyagilag mennyit tudna áldozni nevezett célra, mert a Társaságnak ezidőszert csak a 8010'40 L. irodalmi alap áll ilyen célból rendelkezésre.

Gyűlés dr. Szent-Iványi József felügyelő gondnokot választmányi tagnak választja meg.

Dr. Kiss Elek titkár igen sokoldalú elfoglaltsága miatt lemond állásáról, mit követőleg az évi közgyűlés véget ért.

Dr. K. E.

2.) A díszgyűlés.

Az U. I. T. főtisztelendő Ferencz József püspök urnak, mint a Társaság elnökének, tiszteletére 1925. nov. 20-án Kolozsvárt az Unitárius Kollegium disztermében díszgyűlést tartott. Az ünnepelt személye és a szépen egybeállított műsor olyan nagy és előkelő közönséget hozott egybe, aminőt ritkán láthattunk ünnepélyeinken. A díszgyűlést Ferencz József püspök úr nyitotta meg a közönség mély érdeklődése mellett. A hivatalos úton távol levő dr. Ferenczy Géza fő gondnok üdvözlő beszédét helyette Vári Albert alelnök olvasta fel. Méltatva Ferencz József püspök úr irodalmi működését, a többek közt ezeket mondotta: „Az érdemnek ez elismerése, a munkának e megbecsülése hozott össze ez ünnepélyes pillanatban. Az U. I. T. büszke arra, hogy Méltóságodat elnökéül üdvözölheti s szerencsés, hogy bölcs vezetése mellett haladhat kitűzött célja felé. Kicsiny még a Társaság, de nemesek céljai; gyenge még ereje, de erős elhatározása. Ha a Méltóságodtól eltanult lankadatlan munkával, nem csüggedő kitartással egykor nagyobb sikerekről számolhat be, — nem fogjuk ellefedni, hogy erre Méltosá-

god mutatott jó példát s a siker fénye Méltóságodra fog vissz sugározni". A közönség zajos óvációban részesítette a 90 éves főpászlort, aki meghatottan mondott köszönetet. Dr. Szent-Iványi József „Az egyházas irodalom mai jelentősége” címen tartott mélyen szántó felolvasást, amelyben a tudományos irodalom ápolása mellett, különösen a néppel való szoros kapcsolatot hangsúlyozta. Szentmártoni Kálmánné Lisztnek 12-ik rapszodiáját művészi tökéletességgel adta elő. Közkívánatra meg kellett ismételnie. Dr. Borbély István főtítkár „Ferencz József püspök helye és jelentősége az unitárius hit kialakulásának történetében” címen tartott nagy tanulmányra valló szabad előadást. Végig kísérté az unitarizmust történeti fejlődésében, különösen kiemelve a világirodalommal való kapcsolatait, míg az unitarizmus jelen alakját Ferencz József püspök írásaiban és szónoki beszédeiben találta meg. Reményik Sándor a magyarság reprezentáns költője szebbnél-szebb darabokat olvasott fel költeményeiből, melyeket lelkes tapssal jutalmazott a hálás közönség. Retezár Katica, Erdély legkiválóbb hangverseny énekesnője, Útő Mária zongorakísérete mellett énekelt elragadó hatással. Az elnök zárószavaival végződött a minden tekintetben fényesen sikerült díszgyűlés. A befolyt önkénytes adományokat felerészben az unitárius leányotthon, felerészben az U. I. T. kapta.

IRODALOM.

Imádságos könyv. Írta Vári Albert, unitárius lelkész és vallástanár. Nyomatott Füssy J. könyvnyomdai műintézetében Tordán. 1925.

Örömmel vettem a kezembe ezt a közelebből megjelent Imádságos könyvet, mert ezekből kevés van nekünk, pedig nagyon szükségesek s én koronként több lelkész afiát buzdítottam, sőt fel is hívtam, akiket hivatottnak s képeseknek is tartottam erre, ilyen Imádságos könyvek írására. Hogy is állunk e tekintetben? Koronka Antal Imádságos könyve a szép nem számára, elfogyott, nincs, Szentábrahám Könyörgéses Könyve, átdolgozva Csifó Salamon, theol. tanár által, még kapható. Szintén kapható dr. Boros György női imádságos könyve „Szívemet hozzád emelem” címmel. Dr. Marineau Jakab által írt, s Derzsi Károly által lefordított: „Imák családi és magán használatra”, nincs forgalomban. — Templomi használatra is van 2 Imádságos könyvünk, a Koronka Antalé és az Albert Jánosé. Ez utóbbit az én buzdításomra írta Albert János. Ezekhez véve most a Vári Albert Imádságos könyvét: vége, több nincs. Ez pedig, amint mondom, kevés, legalább is nem sok.

Bátran írhat még, akinek tehetsége van reá s hangulatja hozzá ; mert engem is sokszor megkeresnek különösen nők és leányok, hogy ajánljak nekik unitárius Imádkönyvet s nem tudok mást ajánlani, mint a dr. Boros Györgyét, vagy Tompa Mihály „Olajág”-ját, amelyet bátran a kezébe vehet s használhat a leg-hithűbb unitárius is.

Ami már a Vári Albert Imádságos könyvét illeti, mert tulajdonképpen erről akartam írni, én lelki élvezettel olvastam el végig az abban levő imádságokat. A könyv három részből áll. I. Ünnepi imádságok: újévre 1, karácsony, husvét és pünköstre 3—3, nagypéntekre és áldozócsütörtökre 1—1, őszi hálaünnepre bőtermés idején 1, szűktermés idején szintén 1, bűnbánati vasárnapon karácsony előtt, husvét előtt, pünköst előtt, őszi hálaünnep előtt 1—1, közönséges vasárnapon 3, óévben 1. II. Hétköznapi imádságok: a hét mindennapján reggel és este. III. Alkalmi imádságok: Templomba bemenetelkor, kijövetelkor, Konfirmáláskor, Urvacsora vétel előtt, után. Egyházi ünnepélyen, Egyházi gyűlés idején, Templomszenteléskor, Házasulandók imádsága, Szülők imádsága, Gyermekek imádsága, Öregék imádsága, Szenvedések és csalódások idején, Betegségben, Koporsó mellett. Tehát meglehetősen kivannak merítve az alkalmak, ámbar talán még lehetett volna egy párt írni, például, a leányok számára és a menyegző alkalmára.

Az Imádságok mind szépek, hangulatosak, áhitatkeltők. Elmélkedés is van bennük annyi, amennyit az Imádságok megbírnak s nem lesznek prédikációk. Hasonlatai találók. Jó magyarsággal vannak megírva s a könyv alakja is csinos, 16 rétű ívek. Zsebben is hordozható. Nyomás szintén jó, elég nagy betűkkel, de kedvesebb lett volna, ha minden imát külön lapon kezd. Szóval ezt az Imádságos könyvet jó lélekkel ajánlhatom hiveinknek. Kapható Füssy József könyvkereskedésében Tordán. Ára 1 példának fűzve 35 lei, kötve, a kötés minősége szerint 50, 65 és 135 lei. Csak azt ajánlanám, hogy inkább magán használatra szolgáljon, mikor valaki templomba nem mehet. A templomban szeretném, hogy váljék közössé az éneklés, mely különösen a városokon meglehetősen kiment a gyakorlatból. Pedig, hogy díszére van az istentiszteletnek a közös éneklés, mennyire emeli a buzgóságot, az áhitatot csak az nem tudja, aki sohasem velt részt olyan istentiszteletben, ahol az egész templomi gyülekezet ajkán felhangzik az Istent dicsőítő himnusz, vagy zsoltár.

Ferencz József,
püspök.

Az Erdélyi Katholicizmus Multja és Jelene. Dicsőszentmárton, Erzsébet-könyvnyomda Rt. 1925. 564 l.

Még 1923. év folyamán Ghibu Onisifor kolozsvári egyetemi tanár előbb hirlapi cikkekben, majd könyvalakban is megjelentetve szenvedélyes hangú vádakat emelt az erdélyi katholicizmus ellen. A vádak lényege az volt, hogy a katholicizmus Erdélyben nem a vallás és egyház érdekeit szolgálja, hanem magyar sovíniszta szempontok vezetik munkájában. Nincsen benne semmi isteni, hanem minden benne nagyon is világi. Története nem a szeretet vallásának története, hanem a gyűlöleté s nagy szerepe van abban, hogy a román faj és nyelv Erdélyben háttérbe szorult.

Ezek a vádak indították az erdélyi katholicizmus vezető férfiai, hogy történelmi alapon világítsák meg a kérdést. Így született meg az a hatalmas kötet, amely felöleli az erdélyi katholicizmus multját és jelenét. A legkiválóbb katolikus munkaezők sorakoztak fel benne a szent ügy védelmére s az igazság kiderítésére. „Az egyház a világtörténelemben“ címen előszót írt *Hirschler József dr.* A többi cikkek így sorakoznak egymás után. „Az erdélyi püspökség története 1526-ig.“ *Dr. Karácsonyi János.* „Erdély és a kapcsolt részek vallási állapotai 1526—1571-ig.“ *Dr. Karácsonyi János.* „A Báthoryak kora.“ (1571—1608.) *Dr. Biró Vencel.* „A protestáns fejedelmek kora.“ *Dr. P. Boros Fortunát.* „Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt.“ *Dr. Bitay Árpád.* „Az impériumváltozás kora.“ (1690—1716.) *Dr. Biró Vencel.* „Az erdélyi románok uniója s a román gör. kath. szervezet kifejlődése.“ *Dr. Gyárfás Elemér.* „A katolikus restauráció kora.“ (III. Károly, Mária Terézia, II. József) *Dr. Biró Vencel.* „A jozefinizmus hatása s az erdélyi egyházmegyék küzdelme ezek ellenében.“ (1790—1847.) *Bagossy Bertalan.* „Az erdélyi századok és a katholicizmus.“ *Dr. Gyárfás Elemér.* „Az 1848-iki átalakulás.“ *Rass Károly.* „Az osztrák abszolutizmus kora.“ (1849—1867.) *Dr. Vásárhelyi Gyula.* „A kiegyezéstől az egyházpolitikai törvényekig.“ (1867—1894.) *Petress Kálmán.* „Az egyházpolitikai törvényektől a világháborúig.“ *Pál István.* „A háború évei.“ (1912—1918.) *Dr. Fejér Gerő.* „A román uralom évei.“ (1918—1925.) *Dr. Balázs András.* „Az erdélyi katolikus autonómia az egyházjog szempontjából.“ *Dr. Jakubek István.* „Az erdélyi katolikus Státus, mint államjogi, politikai és gazdasági megoldás.“ *Dr. Gyárfás Elemér.* „Az erdélyi katolikus Státus a mai felépítettségében.“ *P. Jánosy Béla.* „A váradi egyházmegye.“ *Dr. Némethy Gyula.* „A csanádi egyházmegye a török hódoltság után.“ *Dr. Réthy Imre.* „A szatmári egyházmegye története.“ *Pakots Károly.* „A franciskánusok működése Erdélyben.“ *Dr. P. Boros Fortunát.* „A piarista rend Erdélyben.“ *Dr. Patay József.* „A jezsuita rend Erdélyben.“ (1858—1924), *P. Olasz Péter.* „A premontrei kano-
nokok Szent István első vértanuról nevezett váradhegyfoki pré-

postsága, „Szépkuthy Tamás. „A női szerzetesek működése Erdélyben.“ Dr. Bilinszky Lajos. „Gróf Majláth Gusztáv negyedszázados püspöki működése.“ Dr. Inczedy-Joksman Ödön. Be-fejezésül: „Az erdélyi katolicizmus missziója Romániában és a keleten.“ P. Tréfán Leonard.

Ez a gazdag tartalom mutatja, hogy e könyv megjelenése valódi irodalmi esemény. Az egyes írók nem csupán tudásukat, hanem vallás- és egyházszeretetüket vitték bele értékes tanulmányaikba. Ha valóban Ghibu professzor vádjai állították csatasorba a jeles erdélyi kath. írókat: akkor hálásak lehetünk neki. A legtöbb tanulmányon érzik, hogy a vádak tisztázása lebeg az írók szeme előtt. De a mű főérdeme még sem ebben áll, ami tárgyilagos ítélet előtt igazolásra nem is szorul. A mű főérdeme az, hogy tiszta és tárgyilagos képet nyújt a Szent István koráig visszanyúló erdélyi katolicizmus történetéről. E történet keretében látjuk, hogy az erdélyi katolikus Státus a viszonyok kényszerítő körülményei között miképpen alakult s miképpen fejlődött ki az a katolikus autonómia, melyet a püspökök védelmeztek, a pápák szentesítettek, s amely például fog más helyen is szolgálni a demokratikus irányban fejlődő katolicizmus életében. Itt látjuk, hogy a Mária Terézia által a gubernium keretében létesített „Catholica Comissio“ a király főkegyúri jogából állott elő, de az a Státus működését legfennebb szűkebb térre szorította, azonban meg nem szüntette. Ezenkívül áttekinthető képet kapunk benne a különböző szerzetrendek erdélyi működéséről a nélkül, hogy a többi vallásfelekezetek érzékenységét bármiben is bántaná. Az egész műnek tárgyilagos, komoly hangja méltó a katolicizmushoz. A jó békeidőkre emlékeztető illusztrált kiállítása pedig a dicsőszentmártoni Erzsébet-nyomdának dicséretére válik.

V. A.

„Az Erdélyi Református Egyházi Irodalom 1850-től napjainkig.“ Irta: dr. Makkai Sándor. Az „Út“ kiadása. 59. l.

Egyházi irodalomtörténet nincs. Az egyházi irodalom kincse belevész az egyháztörténelem és a lexikonok útvesztőjébe. Ennek két fájdalmas oka van. Egyik az, hogy a teológiában és az egyházi életben következetesen lebecsültük azt, ami magyar s majmoltuk a németet és az angolt. A másik az, hogy az egyházban semmibe veszik az irodalom jelentőségét az élő szó jelentősége mellett, amiből következik az igehirdetés siralmas hanyatlása, mert nincsen meg annak az irodalmi meg-alapozottsága.

Ezeket a szomorú igazságokat állapítja meg Makkai Sándor dr. az ő mélyre látásával az erdélyi ref. egyházra nézve, amelyek — sajnos — nagyon is ráillenek az egész magyar protestántizmusra. Pedig „a mult lelke és ereje ránk nézve kizárólag irodalmi emlékeiben él s azt a lépcsőt adja, amelyen

mi mai munkánk magaslatára léphetünk“ s e nélkül „a jövő nemzedék lába alól is hiányozni fog a talaj.“ Jelenünk és jövőnk szükségképpen parancsolja az irodalmi kincsnek megfelelő elvek alapján leendő rendszeres feldolgozását. Ismét olyan kiváncsi vagyok, amelyet mélyen kell éreznie minden öntudatos protestáns embernek. Az arra hivatottak pedig szebb és áldásosabb munkát alig találhatnak az egyházi életben. Makkai ezen füzetében „kísérletet“ tesz az erdélyi ref. egyházi irodalom utolsó 70 évi irodalmának a feldolgozására. Ez a korszak egyike a legtermékenyebb és legháládatosabb területeknek s Makkai a korszakhoz méltó munkát végzett objektív fejtegetésével. Új ugarat szántott s járatlan területen mozgott; de járása mégis biztos. Alapelveivel pedig határozott irányt jelöl a jövőre ilyen nemű munkáinak.

A lezajlott 70 esztendő három nemzedék alkotja. Mindenik nemzedék irodalmát négy szempont körül csoportosítja: u. m. 1. A tudományos egyházi irodalom. 2. Az építő egyházi irodalom (egyh. beszédek, tankönyvek). 3. Egyházi lapok. 4. Vallásos költészet és zene. Olyan szempontok ezek, amelyek az egyházi élet egész mezejét felölelik s csupán a 2-ik szempont megjelölése ellen tehetnénk kifogást, amennyiben az építő egyházi irodalom kifejezést igen általánosnak gondoljuk. Fel fogásunk szerint az egyházi irodalom minden ága „építő“ irodalom s azt nem lehet csak egy ág részére kisajátítani. — Helyesebbnek látnók itt a *gyakorlati* egyházi irodalom kifejezés használatát, ami közelebbről határozza meg az egyh. irodalomnak ezt az ágát.

Az első nemzedék irodalma 1850—1895-ig tart. Ennek a nemzedéknek központja, lelke Nagyenyed volt teológiai intézetével. Jellemzője a *racionalizmus*, amely a végén átmegy a *liberalizmus* irányzatába bizonyos nemzeti színezettel. Főtörekvése a vallás és tudomány összhangba hozása s főleg a bibliakritikát és a hittant műveli. A Hegel, Bauer, Schleiermacher és Schweizer nyomán jön át hozzánk. E korszak tudományos irodalmának vezéregyénisége Kovács Ödön. Mellette Keresztes József, Berde Sándor, Józsa Zsigmond, Bartók György, Makkai Domokos, Garda József és Molnár Albert művelték a teol. tudományok különböző ágait.

Az *építő irodalom* területén sok névvel találkozunk, akik közül a *Herepeiek*, a *Nagy Péter* és *Molnár Albert* nevei emelkednek ki, akik különben az egész magyar prot. igehirdetésnek méltó büszkeségei. E részben — úgy gondoljuk — tévedés csuszott be, amikor Péterfi Sándort (Egyh. szent beszédek 3 kötet 1858—61. Temetési szent beszédek 1870) is a ref. egyház igehirdetői közé sorozta. Az a Péterfi Sándor, aki 1817-ben Nagykedében született, Sz.-keresztúron, Csókfalván és Hévízen papskodott s mint esperes ez utóbbi helyen 1887-ben halt meg, unitárius volt. A következő munkái jelentek meg: Köznép

előtt tartott egyh. szent beszédek. 3 köt. 1853—56. II. kiad. 1869. Temetési szent beszédek 1856. II. kiad. 1870. Egyh. szent beszédek különféle alkalomra 8 k. 1863—81. Hogy a ref. egyháznak is ugyanezen időben lett volna egy Péterfi Sándora, arról nincs tudomásunk.

Egyházi lapok voltak az Enyeden megjelenő „Egyházi és Iskolai Szemle“, a másik a Szász Gerő által alapított „Erdélyi Prot. Közlöny“, amely később „Prot. Közlöny“ címen jelent meg. Mind a kettő körül megfelelő írói gárda csoportosult. Ide vannak sorolva a Közgyűlési jegyzőkönyvek Szász Domokos püspök évi jelentéseivel.

A vallásos költészet és zene maradandóbb terméket nem hagyott maga után e korszakból, amit az író a racionalizmus és a liberálizmus terhére könyvel el.

A második nemzedék központi helye már a kolozsvári teol. fakultás. Ez a nemzedék már részint a kolozsvári egyetemmel kapcsolatban s megtermékenyítve a Böhm filozófiája által, másfelől pedig a német egyetemekkel fenntartott közelebbi viszony folytán, sokkal szélesebb területeken mozog. Itt nincs már egy olyan átfogó irányeszmé, mint az első nemzedék liberálizmusa volt. Ezt a korszakot inkább az ellentétes irányok küzdelme és érvényesülési törekvései jellemzik. Az ide is átültetett „pietista“ irányzat heves harcot folytatott az „enyedi racionalizmus“-sal, míg végül a kritikai idealizmus lobogója alatt egyesülnek.

E korszak tudományos irodalmának vezetői a pietizmus oldalán *Kenessey Béla*, *Kecskeméthy István*, az Enyedtől örökölt liberálizmus oldalán pedig *Nagy Károly* voltak. Míg végül a Böhm által ihletett *dr. Bartók Gyögy*, de különösen a *Ravasz László* lelken keresztül megszületett a kettőt magában egyesítő új irányzat, ami a mai magyar teol. tudományok csúcspontját jelzi, s amit „értékelő, gyakorlati, építő teológiának“ nevez az író. Az építő irodalom fejezetében szintén a fenti nevekkel találkozunk, akik között Ravasz László úgy szerepel, mint „az ige eddig legnagyobb magyar művésze.“

Az egyházi lapok. A *Kecskeméthy* által szerkesztett „Kis Tükör“, a *Nagy K.* szerkesztésében megjelent „Református Szemle“, a *Barabás Samu* „Egyházi Ujság“-ja, a „Prot. Szemle“ és „Ref. Szemle“, amelyeket *Ravasz L.* szerkesztett s az általa alapított: „Az Út.“

A vallásos költészet és zene terén *Szabolcska Mihály*, *Seprődi János* és *Borsay Samu* tűnnek ki, de általában ez a korszak is e tekintetben szegénynek mondható.

A harmadik nemzedék tudományos működésében *Ravasz Lászlót* tekintve mesterének, az ő kritikai idealizmusával a „missziói egyház“ megszervezését tűzte ki célul. Itt a korán elhunyt *Vásárhelyi József*, a Debreczenbe távozott *Révész Imre*, *Gönczy Lajos*, *Musnai László*, *Mátyás Ernő*, *Nagy Géza*,

Molnár Jenő, Tavaszgy Sándor, Imre Lajos, Derzsi Endre és — last not least — a Makkai Sándor nevei tűnnek ki.

Az építő irodalom mezején a fentiekén kívül Vásárhelyi János, Kádár Géza, Végh Árpád, Soós Béla, Dérczy Imre, Nagy Lajos, Farkas Jenő, Órhelyi István és Derzsi Endre nevei szerepelnek, részint eredeti, részint fordított dolgozataikkal. — *Egyházi lap* a fentiekén kívül az „Ifjú Erdély”, „Egyházi Figyelő” (megszűnt), „Lelkipásztor”, „Harangszó” és „Evangeliumi Munkás.” A vallásos költészet és zene terén különösen Kádár Géza fejt ki sikeres munkát.

Ime így vonul el lelki szemeink előtt az erdélyi ref. egyház 70 évi irodalma. amelynek tükrében látjuk a különböző teol. irányzatoknak egymással folytatott küzdelmét a prot. orthodoxyától fel a kritikai idealizmusig. Mindenik irányzatnak megvolt a maga érdeme és fogyatkozása is. Szerző a racionalizmust és a liberálizmust természetlennek, sőt különösen az elsőt vallási tekintetben károsnak mondja. Igaz, hogy itt-ott túlcsapott a kálvinizmus bástyáin, de a szigorú orthodoxyával szemben nem csak meg volt a maga jogosultsága, hanem annak megdöntésével megnyitotta a további fejlődés útját és lehetőségét. Ha egyebet nem tett volna, már ez által is elvégezte a maga történelmi hivatását. Különbözik a Makkai eleven tollával előnkbe vetített képeket nagy lelki gyönyörűséggel szemléltük, mert azokban fölvonult előttünk az utóbbi 70 esztendő protestáns lelke, És nem lehetünk elég hálásak az írónak, hogy az egyházi irodalomtörténet gondolatát nemcsak felvetette, hanem megvalósítására példát is mutatott. Művét szerényen kísérletnek nevezi. Mint kezdet, ha nem is bír a teljesség és tökéletesség bélyegével, de mindenesetre alapvető és irányjelölő munka. Mint olvasmány is élvezetes és termékenyítő.

Vári Albert.

K Ü L Ö N F É L É K.

Péterfi Dénes emlékünnepelely. A kolozsvári unitárius egyházközség — folyó évi november hó 21-én délelőtt, — szép és bensőségteljes emlékünnepe keretében áldozott néhai kiváló papja: Péterfi Dénes emlékének. Az ünnepelelyt, amely a lelkészkör közgyűlését követőleg tartatott, a theologia akadémiái dalárda éneke után *dr. Ferencz József* egyházközségi gondnok nyitotta meg rövid és tartalmas beszéddel. A megnyitó után *dr. Gál Kelemen* olvasott föl „*Emlékezés Péterfi Dénesről*” címen s értékes és magas nivóju tanulmányban, meleg hangon emlékezett meg Péterfi Dénesnek, mint tanárnak, mint egyházi írónak, de legkiváltképpen, mint egyházi szónoknak és mint a „Keresztény Magvető” szerkesztőjének egyházi életünkben szerzett nagy érdemeiről, betöltött fontos szerepéről, igen jelentőségteljes és kiemelkedő munkásságáról; nemkülönben nagy elismeréssel méltatva az ő szép életét s jellemének nemes vonásait. Hasonló meleghangu méltánnyalással emlékezett meg a néhairól *S. Nagy László* író is, aki „Péterfi Dénes életéből” címen tarott felólvásásában néhány kedvesen jellemző epizódot sorolt fel a néhai életéből. Az emlékünnepelelyt *Ürmösi Károly* esperes-lelkész bezáró beszéde fejezte be, a mely a midőn a néhait tömör rövidséggel jellemző méltatásban hajtotta meg az ő emléke elótt az elismerés zászlaját, egyben köszönetet mondott az egyházközség nevében úgy a szereplőknek, mint a megjelent közönségnek, amelynek soraiban a helybeli református egyházközség és theologia képviselőin kívül az unitárius lelkéször tagjai teljes számban s az egyházközség tagjai is szép számban voltak jelen.

i. y.

A Dávid Ferenc Egylet közgyűlése nov. 21-én délután 4 órakor szép közönség jelenlétében folyt le. A teologusok éneke és Katona Ferenc esperes imája után ügyvezető alelnök nyitotta meg az ülést. Bejelentette az Egylet érdemes elnökének br. P. Horváth Kálmánnak lemondását s javasolta, hogy a távozott nagy érdemeire való tekintettel válassza meg a közgyűlés örökös tiszteletbeli elnökének, amit a közgyűlés egyhangu lelke-

sedéssel elfogadott. Ezután következett az új elnök megválasztása. Az új elnököt, br. P. Horváth Arthurt, küldöttségileg hívta meg a közgyűlés. Megjelenésekor zajos óvációban részesült s tartalmas beszéddel foglalta el az elnöki széket. A műsor kiemelkedő pontja volt Szentmiklós Lászlóné, Pákey Márta felolvasása. A titkári és pénztári jelentést a közgyűlés több értékes felszólalás után elfogadta. Az Egyesület alapítóinak száma az elmúlt évben 43-al szaporodott.

Hunyadi Demeter püspök halála. Hunyadi püspök halálának körülményeit eddig Jekelius följegyzéseiből (Chronicon Fuchsio Lupino Oltardinum I. k. 86. l. és Gyulafi Lestár történelmi maradványai 16. l.) ismertük.

Az ő tudósításánál azonban részletesebben megírja a püspök hirtelen halálát *Amalteo* erdélyi nuntius VIII. Kelemen pápához küldött negyedik jelentésének utóiratában. A Kolozsvárt 1592. jul. 11-én kelt, olasz nyelvű jelentést dr. Veress Endre közölte a *Monumenta Vaticana* II. sorozat, III. kötet (Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen pápa idejéből 1592—1600) 29., 30. lapjain. Ime a tudósítás:

„*Utóirat.* Nem akarom elmulasztani, hogy ne értesítem Szentségedet Hunyadi Demeter haláláról. Azoknak a gonosz szolgáknak (minisztereknek) volt egyike, akik Erdélyt megfertőzték az arianus eretnokséggel és aki Blandrata († 1598 ápr.), Dávid Ferenc és Paleologus halála után oly igen nagy becsületben maradt felekezeténél, hogy az arianusok ál-püspöke lett az országban, mintha meg lett volna hozzá a tudománya. Ez július 5-én, vasárnap prédikált a kolozsvári nagy templomban. Amos egyik jövendölését a VIII. fejezetben magyarázván, ahol az Isten igéjének éhezéséről és szomjuhozásáról beszélt és a szomjuhozást magyarázta, melyet a mi időnkben szenvedett a keresztény nép. Abban a pillanatban, melyben azt akarta megmagyarázni, mi az Isten igaz igéje, gutaütés miatt a szószékre bukott és erős hányása megakadályozta nyelvét, hogy egyetlen szót is ki tudjon ejteni. Méltán hihetjük, hogy az Isten jogos ítélete volt ez, aki látván, hogy hamisan fogja magyarázni az isteni ígét, nem akarta megengedni, hogy tovább csalja ezt a népet. Rögtön haza vitték és ágyba fektették, ott feküdt egész nap és egész éjjel anélkül, hogy beszélni tudott volna. A következő reggelen boldogtalanul eltávozott az életről, hogy nagy bűnei miatt elvegye érdemelt büntetését.”

Eddig szól a tudósítás, melyet kiegészítünk dr. Veress Endre jegyzetei alapján a temetéséről szóló néhány adattal: Hunyadi temetéséről Fejér Tamás, Igyártó Simon egyháziak és Tótházi Mihály 1592-ki számadáskönyvében, Kolozsvár város ó-levéltárában ezeket találjuk:

1592 Nona die Julii vonták az nagyharangot 6. az megholt püspök uramnak, Hunyadi Demeternek gratis. — 7 Julii Biró uram akaratjából az püspök temetésekor adtam a lectornak, hogy a papokra költött fl. 3. Közli: dr. k. e.

Igazgatóváltás a kolozsvári kollegiumnál. Ősi kollegiumunk igazgatója: dr. Gál Kelemen lemondott az állásáról, melyet 25 éven keresztül híven és becsülettel töltött be. Ez idő alatt nevét kitörülhetetlenül beírta az intézet történetébe. Gál Kelemen mint igazgató mindig hivatása magaslatán állott s egyetlen célt tartott szemel előtt: a gondjaira bízott intézet jó hírét, ősi hagyományainak megőrzését, erkölcsi és szellemi nivójának a fejlesztését. Ezenkívül más területeken is számottevő munkásságot fejtett ki. Folyóiratunknak is 10 éven át érdemes szerkesztője volt. A folyó évi Főtanács érdemei elismeréséül a tiszteletbeli igazgatói címet adta neki. Helyét az egyházi Főtanács választása alapján dr. Borbély István tanár, folyóiratunk egyik szerkesztője foglalta el.

A Keresztény Magvető

megjelenik minden négy hónapban egyszer, legkevesebb 3 ív tartalommal.

A *Keresztény Magvető* a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelenkor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Évégre közöl hit-bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

Előfizetési ára egész évre: 150 lej. Pártoló díj egész évre: 200 lej, mely összeg *Hadházy Sándor* egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címere küldendő (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.) Az Unitárius Irodalmi Társaság alapító és rendes tagjai fél árban kapják a folyóiratot.

Az Unitárius Irodalmi Társaság.

(Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollegium).

Célja: az unitárius irodalomnak és történelemnek, s általában a tudománynak unitárius szellemben való művelése, az unitárius hívek közművelődésének előmozdítása.

Tagjai: tiszteleti, levelező, alapító és rendes tagok. A tiszteleti és levelező tagokat a Társaság választja.

Alapító tag lehet, ki egyszersmindenkorra 500 lej tagsági díjat befizet

Rendes tag lehet, ki évente 50 lej tagsági díjat befizet.

A belépést legcélszerűbb postai levelező lapon, vagy az unitárius lelkészek útján jelenteni az elnökségnek.

Eszközei: A Társaság vándorgyűléseket tart; kiadja a *Keresztény Magvető* c. 3 havi folyóiratot, valamint *Az Unitárius Irodalmi Társaság Szakkönyvtárát* és az *Unitárius Könyvtárt*; eredeti és fordított tudományos műveket hocsát közre; segítse az unitárius közművelődést előmozdító minden tudományos, szép-irodalmi és művészi törekvést.

Címe: Unitárius Irodalmi Társaság, Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium.

Dr. Ferenczy Géza,
egyházi főgondnok,
igazgató.

Ferencz József,
unitárius püspök,
elnök.

Dr. Boros György,
egyházi főjegyző,
alelnök

Dr. Gál Kelemen,
főgimn. tanár,
alelnök.

Vári Albert,
főgimn. tanár,
alelnök.

Dr. Borbély István,
kollégiumi igazgatótanár,
főtitkár.

Hadházy Sándor,
egyházi pénztárnok,
pénztárnok.

Kovács Kálmán
püspöki titkár,
ellenőr.